

ANTHONY QUAYLE

TETË ORË NGA ANGLIA

(Kujtime të majorit britanik të SOE për luftën antifashiste në Shqipëri:
1943-1944)

ribotim

Përktheu nga origjinali anglisht

Ilir Hashorva

TIRANË, 2019

Anthony Quayle

Tetë orë nga Anglia

(Kujtime të majorit britanik të SOE për luftën antifashiste në Shqipëri: 1943-1944)

Përktheu nga origjinali anglisht: Ilir Hashorva

Recensues: Prof. dr. Pëllumb Xhufi

Përgatiti për botim: Edval Zoto

Botues: “Naimi” & “Toena”

ISBN 978-9928-277-73-2

ISBN 978-9928-234-47-6

Të drejtat e botimit në gjuhën shqipe: © “Naimi”

www.botimenaيمي.com

Të drejtat e këtij përkthimi: © Ilir Hashorva

Në ballinë: Major Entoni Kuejll, Shqipëri, shkurt 1944. Fotografia është siguruar nga *The National Archives* (fondi: TNA 5/121 p.79). Copyright: *The National Archives*.

Botimi i parë në shqip: “Naimi”, nëntor 2019

Botimi i parë në anglisht: Britani e Madhe, 1945, *William Heinemann Ltd.*

Titulli i origjinalit në gjuhën angleze: *Eight hours from England* by Anthony Quayle

Të drejtat e autorit: © Familja *Quayle*

NJË SHËNIM HYRËS ME RASTIN E BOTIMIT TË LIBRIT NË GJUHËN SHQIPE

Prof. dr. Pëllumb Xhufi

Libri i *Anthony Quayle** (Entoni Kuejll), me titullin në origjinal “*Eight Hours from England*” (Tetë orë nga Anglia), i botuar menjëherë pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, pra, më 1945, bën pjesë në gjininë e memuaristikës dhe përmbledh kujtimet nga veprimtaria e vetë autorit në Shqipëri në vitet 1943-1944.

Majori *Anthony Quayle* ishte një nga oficerët që drejtoi misionet britanike në Shqipëri, në kuadër të veprimtarive të Drejtorisë për Operacione Speciale, njohur shkurt si *SOE*, njësi e ngritur posaçërisht nga qeveria e sapokrijuar (korrik 1940) e Uinston Çerçillit, për të ndërmarrë akte sabotimi dhe subversioni në Evropën e pushtuar nga forcat fashiste.

Kujtimet e tyre të luftës në Shqipëri i kanë shkruar e publikuar edhe anëtarë të tjerë të këtij misioni, si Gjen. *E. Davies, J. Amery, P. Kemp, R. Hibbert, W. Tilman, D. Smiley*, të cilët janë përkthyer edhe në gjuhën shqipe. Por, ndërsa oficerët e mësipërm vepruan në Shqipërinë e Veriut dhe në atë të Mesme, *Quayle* veproi në trevën e Vlorës, një zonë nevralgjike për qendresën antifashiste, por edhe për marrëdhëniet midis Lëvizjes Nacional-Çlirimtare dhe Ballit Kombëtar.

Shënim i botuesit:

*Emri i plotë i autorit është *Sir John Anthony Quayle, CBE*. Pas shërbimit në *SOE* dhe misionit në Shqipëri, me përfundimin e Luftës së Dytë Botërore, Entoni Kuejll iu përkushtua artit, duke u bërë një ikonë jo vetëm e teatrit dhe kinematografisë angleze, por edhe asaj botërore. Kuejll interpretoi role kryesore në një numër të madh filmash britanikë apo në bashkëpunim me Hollivudin, ndër më të rëndësishmit e shekullit të XX. Në vitin 1952 atij iu akordua urdhri kalorsiak *Komandant i Urdhrit Perandorak të Britanisë* (CBE), ndërsa në vitin 1985 ai mori titullin mbretëror Kalorës (*Sir*) për shërbimin e tij në teatër dhe aktrim.

I lindur në 7 shtator 1913, Entoni Kuejll vdiq në moshën 76-vjeçare, në 20 tetor 1989.

Si oficer i shkathët e kurajoz, majori *Quayle* duke u nisur nga baza e misionit, një shpellë buzë detit Jon, në Karaburun, shkeli me këmbë një sërë fshatrash, nga Vunoi në Dhërmi, Dukat, Tragjas, ku mori kontakte me popullsinë lokale dhe formacionet e armatosura dhe ngriti baza të fshehta për ruajtjen e armatimit e të njerëzve. Misionari britanik takoi shumë herë drejtuesit e Lëvizjes Nacional-Çlirimtare, të Brigadës V, si edhe ata të organizatës Balli Kombëtar, përfshirë edhe Skënder Muçon. Bisedimet e gjata që *Quayle* bëri me Skënder Muçon në Gjirin e Gramatës vetëm pak kohë se ky i fundit të arrestohej e ekzekutohej nga gjermanët, hedhin dritë të re mbi personalitetin e një protagonistit jo fort të njohur të asaj periudhe, si edhe për qendrimet dhe konceptet e Ballit Kombëtar mbi situatën e luftës dhe atë të pasluftës në Shqipëri.

Ndërsa ushtarakët e tjerë britanikë i kanë shkruar kujtimet e tyre në vitet 1950-1960, shpesh herë duke ia përshtatur kushteve të krijuara në kohën e “Luftës së Ftohtë”, *Quayle* i shkroi kujtimet e tij menjëherë pas luftës. Prandaj, ato kanë avantazhin se janë *genuine* e të pandikuara nga gjykime *a posteriori*. Kjo e bën akoma më të mirëpritur dhe interesant botimin në shqip të këtij libri.

1

Radioja ishte nga ato të lirat dhe të vjetrat. Disa lloje tonesh bënin të vibronte një vidë që ishte liruar në brendësinë e saj të mistershme.

Ishim pesë a gjashtë vetë përreth radios atë mëngjes të diele dhe, gjatë gjithë kohës që fliste kryeministri, vida e vogël vibronte. Kur ai arriti te fjalët: “Një gjendje lufte ekziston tani midis këtij vendi dhe Gjermanisë”, Ana doli me shpejtësi nga dera e hapur e kasolles. Pasi mbaroi fjala e Çamberleinit, e ndoqa Anën në kopsht. E gjeta nën hijen e një molle. Flokët e verdhë i shndrisnin. Po qante në heshtje. Krahët i kishte lëshuar anash dhe lotët i rridhnin poshtë faqeve. Sapo dëgjoi hapat e mi, ngriti kokën dhe më vështroi. Në atë çast e pashë Anën për të parën herë ashtu siç ishte dhe e gjithë qenia ime u mbush me një dashuri të beftë për të e gati të pakontrollueshme.

Dy muaj më pas më dërguan jashtë, për të mos u kthyer në Angli deri në vjeshtën e vitit 1943. E lashë vendin, duke ditur mirë se Ana nuk më dashuronte, megjithatë, ndonëse në fillim u përpoqa ta harroja, asgjë nuk mund të ma hiqte imazhin e saj nga mendja. Për katër vjet mendova, shpresova dhe jetova me të, derisa, më në fund, besova se këtu do të vepronte ligji mbinatyror, që thoshte se ndjenjat e forta gjithnjë realizohen.

Heri Methius ishte nga të parët miq që takova kur u ktheva. Heri kishte shërbyer në shërbimet sekrete që para lufte. Kishte një artrit kronik dhe një fytyrë të hollë, të shtrembëruar nga dhimbjet.

- Kam një punë të mrekullueshme për ty, - më tha.

- Çfarë lloj pune?

- A të pëlqen të shkosh në Ballkan?

- Fare, jo në këtë kohë të vitit, faleminderit. Ka shumë borë.

- E kam me të vërtetë: Greqi, Shqipëri, Jugosllavi, mund të zgjedhësh.

- Kur mund të shkohet?

- Pothuaj menjëherë.

- Jo, faleminderit Heri, - i thashë, - do të kem dy muaj leje dhe më duhet çdo minutë e tyre.

Për çudi, Ana jetonte në Londër. Ajo u gëzua kur më pa. Kalova shumë kohë me të. Ishin ditë të çuditshme që kalonin me një lloj gëzimi të mundimshëm, sepse zbulova shpejt, se ajo pëlqente një tjetër burrë. Se sa e donte, nuk mund ta them dhe nuk mendoj se edhe ajo vetë e dinte. Zhgënjimi më kishte mbytur. Vrisja e vrisja mendjen të gjeja ndonjë shenjë a ndonjë fjalë magjike që në çast t'ia bënte të qartë se ç'kisha në zemër, por, më kot, nuk e gjeja dot.

Pas dhjetë ditësh, i telefonova Herit.

- E pranoj punën tuaj, në qoftë se ende nuk është zënë.

- Je shumë vonë.

- Përpiqu, po munde, kam shumë nevojë për të.

Ishte mesnatë kur më mori në telefon.

- Je me fat, - më tha, - e rregullova. Do të niseshe me avion për Kajro nesër mbrëma.

Ana u vonua për të ardhur në restorant ditën e fundit për të ngrënë drekë. Isha ulur përballë murit në hyrje të restorantit dhe shihja njerëzit që hynin nga dyert e qelqta. Për çdo taksit që ndalonte jashtë, mendoja se mund të ishte e saj, por jo.

Fillova të shqetësohesha. Diçka nuk shkonte: ose mund të kishte shkuar në një tjetër vend, ose nuk më kishte dëgjuar mirë në telefon. Tani nuk do të mund ta gjeja më. Pashë orën dhe thashë të mos bëhesha budalla, kishin kaluar vetëm dhjetë minuta.

Pastaj, papritmas, ja ku erdhi. Hyri shpejt dhe ndaloi në qendër të sallës, duke vështruar rreth e rrotull. Nuk më shihte. E lashë të qëndronte aty për një çast, duke bërë gjoja se po shihja një të huaj për herë të parë. Kishte

veshur një pallto të zezë dhe një fustan, flokët i kishte të pambuluar. Nga kjo bukuri e jashtëzakonshme, më pushtoi zemrën një patos.

Kisha porositur një drekë të mirë dhe një nga shishet e fundit të verës “Bollinger 28”.

- Xhon! - thirri ajo kur pa verën. - Kjo është e mrekullueshme, por, sa keq, këto ditë unë nuk pi fare.

- Atëherë, do ta pi vetë.

- Oh jo, nuk do ta pish vetë. Por përse gjithë ky teprim?

- Është e ngrëna e fundit në Londër dhe mendoj se duhet ta bëjmë ashtu siç duhet.

Ana uli thikën dhe pirunin.

- Ç’do të thuash, e ngrëna e fundit?

- Këtë pasdite nisem.

- Këtë pasdite! Mendova se do të qëndroje disa javë.

- E di, ishte papritmas. Sidoqoftë, më duhet të jem në “Paddington” në tre e gjysmë. Plaçkat tani i kam aty.

I thashë se kisha marrë një detyrë të re në Lindjen e Mesme dhe se isha urdhëruar të fluturoja për në Kajro menjëherë.

- Je i jashtëzakonshëm, sapo erdhe në Angli! Përse po ngutesh për një detyrë të re?

- Sepse...

Pasoi një heshtje e shkurtër, pastaj tha:

- Më vjen keq, - dhe ngriti gotën, - sidoqoftë, kjo për detyrën e re!

Doja të përpiqesha ta bëja të thoshte më shumë, por ndalova.

Gjatë pak ditëve të mia në Angli, Ana dukej plot gaz, por atë ditë ajo ishte e heshtur dhe e brengosur, ndoshta e kishte kapur diçka nga zyrtësia ime. Pas një gote shampanjë, megjithatë, filloi të flasë. Foli për jetën e saj gjatë luftës, për sulmet ajrore, për kuponët, për qëndrimet në radhë, për errësirën, jo duke u ankuar, por si me një lloj nostalgjie. Ndërsa fliste, unë i vështroja fytyrën. Mund të kalonte një kohë e gjatë përpara se t’ia shihja prapë. Ajo kishte ndryshuar, dukej më e moshuar këto katër vjet, por më e bukur. Rreth syve i dukeshin linja të holla, mollëzat e faqeve i kishte më të forta, kurse gojën më të butë se kurrë. E qeshura e saj dukej sikur do të përfundonte me lot.

Kur mbaroi dreka dhe ndodheshim jashtë “Pikadelit”, i thashë:

- Ec me mua midis parkut.

- Por kështu do t’i largohemi “Paddingtonit”.

- Mos u shqetëso. Jam në kohë dhe dua të ecim bashkë përmes parkut të gjelbër. Shihe diellin. Është si një portokall i madh gjaku.

Në portën e parkut njerëzit shtyheshin për të hyrë e për të dalë.

- Jam xheloz për ta, - i thashë.

- Pse?

- Sepse ata do të vazhdojnë të jetojnë në këtë qytet të mrekullueshëm, çdo ditë do të hyjnë e do të dalin në parqet e Londrës, çdo ditë do të shohin autobusët e Londrës që uturijnë kur kalojnë në atë pjerrësinë aty dhe çdo ditë do të shohin ty, në qoftë se kanë sy në ballë, kurse unë do të largohem përsëri pa të parë mirë.

- Lufta nuk mund të vazhdojë gjatë, - më tha.

- Them se po, sidoqoftë nuk jam xheloz vetëm për të tashmen, jam xheloz edhe për të gjitha ato vite kur nuk të njihja, për vitet që ti ishe një vajzë e vogël dhe unë nuk e dija që ti ekzistojë.

- Kam qenë fëmijë i keq, - tha ajo me buzëqeshje.

Nën një xhungël drurësh të lagur disa fëmijë po luanin me një qen të zi, duke u hedhur përmes tymit të një zjarri që po ndizte një kopshtar i vjetër. Ana më hodhi krahun dhe më ndaloi. Ne po vështronim kopshtarin që, duke tërhequr këmbët, grumbullonte me krehër gjethet e rëna.

Fillova të recitoja:

“Vetëm një plak që lesson tokën

Në heshtje e ngadalë

Lëviz, gjysmë në gjumë

Së bashku me një gërdallë.”

- E di këtë?

- Po, vazhdo.

“Tymi i hollë pa flakë

Nga bari i kanapeve

Do të vazhdojë të dalë
Dhe dinastitë do të kalojnë.
Aty një vajzë me foshnjën e saj
Kalojnë duke pëshpëritur.
Analet e luftës do të avullojnë në errësirë
Përpara historive të tyre që do të vdesin.”

- Le të lëvizim, - tha Ana, - është shumë ftohtë kur qëndrojmë.

Më vinte mirë që ajo ende mbante krahun e saj përmes timit.

Po i afrohem “Pallatit Buckingham”. Nuk kisha shumë kohë.

- Ana, kam diçka për të thënë që e kam vështirë të ta them me fjalë dhe, edhe në qoftë se do të gjej fjalët, nuk do të jenë të përshtatshme. A do të përpiqesh të kuptosh se ç’ka përtej fjalëve?

Më pa për një çast, shpejt, dhe pastaj tha:

- Do të përpiqem.

- Në qoftë se do të të pyesja nëse doje të martoheshe me mua, e dija se çfarë përgjigje do më jepje dhe, meqenëse nuk dua të marr një “jo” për përgjigje, nuk do të të pyes. Për këtë arsye nuk ta kam kërkuar këtë gjatë gjithë këtyre viteve. Por, meqenëse tani po largohem dhe nuk e di se kur do të kthehem dhe, meqenëse ndoshta do të jetë vështirë të shkëmbejmë edhe letra, dua të dish se nuk mund ta mendoj jetën pa ty. E di që nuk je e dashuruar me mua, por nuk mund të largohem përsëri pa ta thënë këtë. Për mua është me rëndësi që të dish se sa shumë dua të martohem me ty. Dhe unë... është...

Fillova të përpëlitesha.

- Nuk është mirë, nuk mund ta them dot.

- E the shumë mirë dhe unë e kuptoj, - tha Ana.

- E kupton ç’dua të them?

Me një buzëqeshje gjysmë me tallje e gjysmë me keqardhje, tha:

- Oh, po.

- Mund të shtoj, - vazhdova, - se, në qoftë se do të zgjedhësh dikë tjetër, duhet të bësh një zgjedhje shumë të mirë, përndryshe do të më përgjigjesh kur të kthehem.

Arritëm te shëtitorja. Më duhej të ikja, përndryshe do të humbisja trenin. Ia bëra me shenjë një taksie që po kalonte, ajo ndaloi pranë kthesës pak

pas nesh. Kur shoferi uli flamurin, u dëgjua një tingull, i cili i ngjante një shenje pikësimi.

- Hip në këtë, - i thashë, - unë do të gjej një tjetër.

Ana buzëqeshi.

- Do të jesh me fat, po të gjesh.

U ndalëm duke parë njëri-tjetrin.

- Atëherë...

- Atëherë, mirupafshim, i dashur Xhon. Do të doja që... Do të doja që të kisha mundësi... Fytyra i shprehte habi dhe keqardhje.

- S'ke ç'bën, as unë s'kam ç'bëj.

Kur ajo hipi, unë mbylla derën e makinës dhe i thashë shoferit të nisëj. Dëgjova zhurmën e marsheve dhe kuptova që makina po nisëj. Shpejt makina u largua. Nuk guxova të ktheja kokën mbrapsht ta shihja.

Udhëtimi për në Kajro ishte i gjatë, i lodhshëm dhe i ftohtë. Gjatë një nate dhe dy ditësh aeroplani kaloi mbi një brazdë ajrore të një gjysmë kontinenti që digjej nga lufta, ndonëse zhurma e tërbimit të saj nuk arrinte te ne në qiell. Aty, të ndarë dhe të izoluar në cilindrin tonë fluturues, jeta ishte sterile, e rëndomtë, një këmbim i zgjimit, gjumit, dhe ngrënies, ashtu kot, të sandviçeve. Poshtë nesh, natën kalonin qytete të mëdha që ishin ose grumbuj dritash që ndihmonin navigimin, ose errësirë e plotë aty ku duhej të kishte drita.

Për njëfarë kohe shijova ndërprerjen e jetës, lirinë nga nevoja e të menduarit dhe, nga pasditja e fundit, kisha arritur në një pikë ku kujtesa, motivi, qëllimi ishin fshirë nga një dëshirë munduese e mbarimit të fluturimit. Lëvizja brenda rrobave për t'u ngrohur pak.

Asnjë, nga një duzinë pasagjerësh, nuk fliste. Nja dy lexonin revista, të tjerë dremisnin apo përpiqeshin të dremisnin, por shumica qëndronte e heshtur, duke luftuar mërzinë. Nga një zgavër në krah të avionit rridhte vaj pika-pika, pastaj era e rrafshonte dhe e përhapte në sipërfaqen e lëmuar metalike. Orë pas ore kjo nuk ndryshonte.

Nja gjashtëqind metra poshtë shtrihej Shkretëtira Perëndimore. E vështrova, por nuk kishte ndonjë gjë për të parë. Brenda një viti gjurmët e

luftës gati ishin fshirë. Shumica e atyre në aeroplan, gjykova unë, kishin luftuar ose në shkretëtirë, ose në qiejt mbi të, por asnjë nuk fliste apo komentonte, ndërkohë që shihte poshtë përmes dritares së tij të vogël. Nga zhurma torturuese dhe e pandryshueshme e motorëve, secili rrinte i zhytur në vetvete, i detyruar në izolim, krejt i paineresuar për të shkuarën apo për të ardhmen e shokëve të tij e pothuaj indiferent për të vetën.

Në pjesën e parë të avionit një pilot amerikan kishte krijuar një shtrat me një parg thasësh të postës dhe ishte shtrirë mbi ta gjysmë në gjumë. Dikur letrat kishin pasur një jetë krejt të tyren, të shtrira nën dorën e shkruarit; shpejt ato do të kishin një rilindje, kur njerëzit me ngulm do të kërkonin në to fjalët e dashurisë që prisnin, kurse tani piloti dhe letrat ishin njëlloj, në humbjen e individualitetit të tyre, të dy ishin bërë thjesht grumbuj mallrash që fluturonin, megjithëse kishte diçka më të përcaktuar te letrat, sesa te njeriu: ato kishin shenjën e destinacionit të tyre.

Shpejt ra nata. Errësira mbuloi avionin. Duhej të duronim edhe një orë.

Befas toni i zhurmës së motorit ndryshoi, avioni humbiste lartësi. Pasagjerët u ngritën dhe lëvizën, pa dashur të besonin se diçka nuk qe në rregull, por edhe pa besuar se kishin arritur.

“*C’est le Caire.*” Kapiteni francez kishte puthitur fytyrën te dritarja. Ishte e para herë që e dëgjova të fliste. Një tjetër zë i përhumbur në errësi tha: “Jemi në rregull”.

Ndërsa nxori rrotat, aeroplani uli shpejtësinë, pastaj krahët e tij të gjatë u anuan, dhe kur flatrat e krahëve u ulën - një tjetër ulje shpejtësie, pastaj një zhurmë dhe një tronditje. Kishim prekur tokën.

Arritëm. Kjo nuk e kthjelloi menjëherë mendjen tonë të mpirë. Mendimi dhe ndjenjat po ktheheshin ngadalë, ashtu si gjaku që rikthehet në një gjymtyrë të paralizuar. Tani jemi përsëri në tokë. Tani do të fillojmë përsëri jetën tonë dhe do ecim përpara. Thasët e postës po shkarkohen. Ne jemi aty.

Kajroja dukej krejt e pandryshuar, mendova, kur *gharri*¹ im të nesërmen më çoi drejt GHQ-së². Vërtet, rrugët ishin të mbytura nga kakitë, por ushtarakët dukeshin se ishin të përkohshëm, se shpejt, do të iknin ata

¹ Një karrocë e tërhequr nga kuaj që përdorej si taksi në Indi dhe në Egjipt (sh. p.).

² GHQ - Komanda e Lartë e Përgjithshme (sh. p.).

dhe makinat e tyre, bordellot e tyre dhe klubet e bamirësisë dhe shpejt felahintë¹, të varfër si gjithnjë, do të drejtonin karvanët e gamileve në shkretëtirë dhe në barakat e heshtura, ndërsa Sulejman Pasha, më i pasur nga sa kishte guxuar të ëndërronte, do të përdridhej në makinën e tij, duke shkuar te ndërtesat e bankave të Egjiptit. Vërtet asgjë nuk kishte ndryshuar, sidomos, fryma.

Jashtë ndërtesës ku do të shkoja po zhvillohej një zënkë midis studentësh. E pagova drejtuesin e *gharrit* dhe vazhdova më këmbë. Ishte një zënkë tipike egjiptiane: palët e kundërta i hidhnin gurë dhe fyerje njëra-tjetrës nga një largësi prej 50 hapash. Dera ku duhet të hyja unë ishte në qendër të një toke asnjane ku binin pa pushim shi gurësh, kështu që thashë të prisja derisa të mbaronte lufta. Kjo m' u duk si një ide e keqe dhe vazhdova rrugën, duke treguar sa munda qetësi dhe kështu, për mrekulli, arrita te dera shëndosh e mirë.

Brenda një zyre me mbishkrimin “Personel” ishte ulur një toger miqësor. I raportova atij vajtjen time, por ai nuk kishte dëgjuar asgjë për mua.

- Provo DAAG-un², zotëri, - më sugjeroi, - ai mund të ketë ndonjë informacion për ju.

DAAG-u ishte një burrë i gjatë dhe i përgjumur. Mbante një kapelë të gardës në majë të flokëve të kuq e të përdredhur.

- Nuk kam dëgjuar kurrë për ty, i dashur, - tha ai, - në ç' vend mendon se të kanë caktuar?

- Shpresova se do të ma thoshit ju.

- Po ju them se nuk kam dëgjuar kurrë për ju.

- Londra ka njoftuar.

DAAG-u më buzëqeshi si për të më magjepsur.

- I dashur, ndoshta ata nuk kanë bërë asgjë të këtillë, ose, në qoftë se kanë bërë, - shtoi ai, - ka mundësi, si dhjetë me një, që sinjali të ketë humbur në qendrën e mesazheve të këtij institucioni të madh.

Heshti, u ul dhe filloi të më shihte si i përhumbur.

- Atëherë, - pyeta, - ç' më këshillon të bëj?

¹ Fshatarët në Lindjen e Mesme dhe në Afrikën e Veriut (sh. p.).

² DAAG - një lloj funksionari në ushtrinë britanike (sh. p.).

Ngriti vetullat.

- A të vjen keq të shkosh përsëri prej nga erdhe?

Iu përgjigja mbas pak, por drejtpërsëdrejti, se nuk doja.

- Ashtu është, - pranoi ai, - nuk duket ide e mirë.

Befas fytyra i ndriti.

- Më mirë shko dhe bëj një bisedë me Xhon Lesterin. Është person i këndshëm, do ta pëlqesh. Ndoshta do të jetë në gjendje të të rregullojë në Greqi.

Tri orë më pas takova majorin Lester. Ai dukej më i gjallë se Çarls Bojeri¹ dhe mbante poshtë distinktivit të parashutës një Kryq Ushtarak. Ecte më vështirësi, sapo kishte thyer këmbën, ndërkohë që ishte angazhuar, me sa duket, në një mision të dëshpëruar.

Nuk kishte ide se ç'të bënte me mua.

- Nuk mund të të çoj në Greqi, - u shfajësua, - tani për tani nuk po çojmë më trupa aty. A mund të shkosh në Lindjen e Largët?

- Me ç'detyrë?

- Si parashutist. Të punosh pas frontit japonez.

Kisha një ndjenjë të fshehtë se isha mjaft trim, por më vinte turp t'ia thosha këtë një njeriu që vetë ishte kurajoz, kështu që i thashë vetëm:

- Mirë, por mendova se do të shërbeja në Europë, por... përpara..., - dhe fjalja u tret.

Majori mendoi për një çast dhe pastaj pyeti:

- A të pëlqen një punë civilësh?

M'u duk se biseda po degjeneronte.

- Ku?

- Në Hungari apo në Rumani.

- Por unë nuk flas as hungarisht as rumanisht.

- H'm, - ia bëri majori Lester, - kjo e vështirëson pak punën. Atëherë, singërisht, nuk di ç'të bëj me ty. Nuk e kuptoj se përse erdhe këtu.

- Më dërguan, - thashë si për t'u shfajësuar.

Majori u kthjellua.

¹ Aktor filmash francezë (sh. p.).

- E di! Më mirë shko dhe bëj ca kurse, derisa të dalë diçka.

- Çfarë kursesh?

- Oh!... - ai solli diçka në mend. - Kurse parashute, në fillim. Për këtë duhen disa ditë. Pastaj do t'ju çojmë në një kurs paramilitar, për të rinfreskuar punën e përdorimit të eksplozivëve, kjo do të kërkojë rreth dy javë të tjera dhe gjatë kësaj kohe me siguri do të ketë dalë diçka.

E falënderova majorin dhe ika nga zyra i mërzitur.

Jashtë derës takova Daren Xhonsonin të veshur si toger kolonel. Nuk e njihja mirë, por kishim qenë në shkollë bashkë dhe meqenëse dukej se, edhe kishte autoritet dhe ishte i gatshëm të më dëgjonte, i tregova gjendjen time.

- Nuk ka kuptim të presësh për Greqinë, - më tha kur mbarova, - punët janë në rrëmujë të frikshme aty. Tani për tani ne po i largojmë djemtë tanë prej aty dhe nuk po çojmë të tjerë. Ka ndonjë vend që do veçanërisht të shkosh, apo për ty është njësoj?

- Nuk më prish punë se ku do të shkoj, vetëm të shkoj shpejt.

- Atëherë eja me mua të takojmë personin që merret me sektorin e Shqipërisë. Di ndonjë gjë rreth Shqipërisë? Jo? Atëherë më mirë, nuk do kesh anim politik. Është më i prapambetura nga të gjitha seksionet e Ballkanit, dhe kështu, do të jetë edhe më interesantia. Duket se lufta civile çdo ditë është në prag të shpërthimit, por mos u shqetëso, nuk ka filluar ende.

Dhe, kështu, me pak mundim, u rregullua që të shkoja në Shqipëri si agjent, si sabotator dhe si fryrës në përgjithësi i flakës së revoltës.

Para se të lija Kajron për Itali, ku duhej të paraqitesha në Seksionin Shqiptar të komandës në Bari, shkova në treg për të blerë pak mëndafsh për Anën. Pas një kërkimi të gjatë, e gjeta atë që doja: një pjesë qe e bardhë dhe tjetra blu e shpëlarë, të dyja shumë të mira. Levantini i vogël i hapi ato mbi banak dhe kur copa ra mbi duart e mia, mendova: tani po prek atë, shpejt ajo do t'i veshë ato. Ishte një pasdite e gëzuar.

Kursi i parashutës në Bari ishte njëkohësisht i frikshëm dhe zbavitës. Kishte një çast, kur lije aeroplanin, që të dukej sikur po asgjësoheshe, kur parashuta nuk qe hapur ende dhe rryma e ajrit të kapte si një trup të ngurtë, si një ind fluturues i mjekrës së Zotit.

Në të njëjtin kurs merrnin pjesë edhe shumë të tjerë, që ishin caktuar për pjesë të ndryshme të Shqipërisë. Një prej tyre, rreshteri Drejk, një kopshtar

tregu para lufte dhe tani radio-operator, erdhi pranë meje në hedhjen tonë të parë. Nga toka ndoqa rreth njëzet metrat e fundit të rënies së tij. E takoi tokën shumë rëndë, drejt me kurriz. Vrapova ta ndihmoja, duke menduar se ishte plagosur, por kur shkova, ai po mblidhte parashutën e hapur.

- Si t'u duk? - e pyeta.

Drejku nuk fliste dot nga gëzimi dhe nga dëshira për të shprehur atë që nuk shprehej dot.

- Ishte si... Ishte si... Krisht! Ishte si të bije nga një dreq aeroplani.

Kur mbaroi kursi i parashutizmit, pasoi një javë me vaksinime, injeksione, vizita te dentisti, vizita të plota te mjeku, instruksione për shifrimin dhe deshifrimin e sinjaleve, instruksione se si të shpëtoje kur kapeshe, përgatitjen e kompleteve dhe zgjedhjen e armëve, rregullimin e këpucëve dhe paketimin e çdo gjëje. Nga mesi i kursit, na vizitoi Tom Kithi.

Kithi ishte i ngarkuari për zonën rreth portit shqiptar të Vlorës dhe kishte themeluar një bazë detare në bregun malor disa kilometra në jug të qytetit. E kishte quajtur me humor të prishur *Sea View*, dhe ai emër i kishte mbetur. Një natë ishte nisur me varkë që t'i shpjegonte personalisht komandës nevojën për një duzinë komandosh angleze.

- Është e vetmja mënyrë për të vrarë ndonjëherë ndonjë gjerman, - kishte shpjeguar ai, - shqipot janë krejt pavlerë.

Të dy, unë dhe Kithi, hëngrëm drekë së bashku në një *albergo* lokal. Piu dhe foli shumë. Ai ishte një ushtarak karriere, bajat dhe i drejtpërdrejtë dhe, edhe kjo më bëri përshtypje, dukej pak si i shkarë.

- Nuk e di se përse do të vish në Shqipëri, - më tha, - është vendi më i ndyrë, më i keq që kam parë.

Më pyeti se për ç'pjesë të vendit më kishin caktuar.

- Në brendësi, - i thashë, - pas dy javësh, do të shkoj si zëvendës i Linlit. Duam të shohim nëse është e mundur ulja e hidroplanëve në liqenin e Ohrit.

- Mirë, uroj, për të mirën tënde, që vendasit në ato pjesë të jenë më të mirë se shumica që kam unë përreth.

- Sikur nuk para të pëlqejnë ata?

-Të më pëlqejnë? Nuk i dua pranë ata bastardë. I mbaj larg.

- Si i mban larg?

- I qëlloj.

- Po ata ç'bëjnë kur i qëllon?

- Më qëllojnë edhe ata.

Për një çast mendova se po tallej, por pashë se e kishte krejt seriozisht.

- Dëgjo, - më tha, - po të tregoj një ngjarje me këta shqipot. Isha para një muaji me partizanët. Po pritnim furnizime nga ajri. Unë dhe një duzinë partizanësh kishim vajtur në majë të malit për të mbledhur furnizimet kur të na i lëshonin. Avioni erdhi për mrekulli, por u rrëzua. Të gjithë vdiqën. U krijua një rrëmuje e frikshme. Pjesë të trupave u shpërndanë kudo në zonën e lëshimit. Dhe, e di se ç'bënë ato egërsira?... Vrapuan andej këndeje, duke u tërhequr këpucët të vdekurve. Gjeta njërin që tërhiqte një krah të prerë prej të cilit po përpiqej të hiqte orën e dorës. As nuk ndihmuan të mblidhnim pjesët. Oh, jo! Por, kur fillova t'i mblidhja unë, duke punuar gjithë natën, m'u desh t'i mbaja shqipot larg me revolverin tim, përndryshe do të kishin grabitur çdo trup. A e di se ç'donin të bënin më pas?... Donin të ndiznin një zjarr dhe t'i digjnin. Shtazë, kafshë, këta janë shqiptarët.

E boshatisi gotën e verës. Orkestra po luante të përjetshmen "Lili Marlen" dhe disa oficerë gjysmë të dehur nisën të këndonin melodinë. Zhurma në atë restorant të mbushur me njerëz me rroba kaki qe e tmerrshme.

Kithi vazhdoi:

- Pastaj mora urdhër të hapja një bazë detare në breg. Pas përvojës që pata me partizanët, u gëzova së tepërmi të ikja prej tyre, nuk mund ta duroja më pamjen e tyre. Erdha në breg të detit dhe gjeta një shpellë të mirë për të jetuar. Është një shpellë e mrekullueshme, veçse e ka tavanin plot akrepa.

- Akrepa?

- Po. Me raste vrasim disa për ta mbajtur të ulët numrin e tyre, por ata duken miqësorë. Nuk kanë thumbuar ende ndonjë.

Kithi shpesh bënte ca deklarime të habitshme, pa të dhënë të kuptoje se po fliste për efekte.

- Tani jam te Balli, - vazhdoi, - e di, janë djemtë e krahut të djathtë, por nuk janë më të mirë. Nuk duan t'i luftojnë gjermanët. Ata nuk më lënë as mua të hedh në erë rrugën pranë fshatit të tyre. Ka vetëm një mënyrë për të bërë diçka: të përdorësh trupat britanike. Me një duzinë burrash të

fortë, do t'u bëja qindin gjermanëve, por, pa ata, do të ishte humbje kohe të kthehesha prapë.

- Po italianët? - pyeta, - a janë bashkuar disa me ju pas armëpushimit? A nuk mund t'i përdorësh ata?

Mblodhi supet.

- Jam munduar të kthej disa në Itali dhe disa të tjerë i kam mbajtur në kamp për të punuar, por nuk ke ndonjë përfitim. Shpirtërisht janë mirë, por fizikisht janë të dërrmuar... malaria, uria. Disa janë dorëzuar te gjermanët në shtator, disa u bashkuan me partizanët dhe një shumicë u shpërndanë nëpër male.

- Si i kanë trajtuar shqiptarët?

- Si bagëti. I ushqejnë për aq kohë sa mund të punojnë, pastaj, kur nuk kanë më fuqi, i lënë të vdesin.

- Mos do të thuash se ata braktisen... dhe...

- Dhe vdesin ngadalë, tamam kështu, përveçse kur i kafshon ndonjë qen dhe vdesin shpejt.

- Sa kohë keni qëndruar në Shqipëri?

- Pesë muaj, pesë muaj janë shumë.

Orkestra mbaroi së luajturi "Lili Marlen" si marsh, tani ishin duke e luajtur si vals, pastaj si tango dhe më në fund luajtën "Santa Lucia", me pjesëmarrjen e gjysmës së restorantit. Dikush dëshironte tryezën tonë. Ne paguam dhe dolëm përmes një vargu oficerësh që pritnin të hanin.

Pasi dështoi në marrjen e komandove, disa ditë më pas, Kithi u kthye në *Sea View*. Shkoi si kishte ardhur: nga deti dhe natën. Mori me vete rreshterin Drejk si zëvendësues për radistin e tij, që e kishte sjellë të sëmurë.

Kaloi një javë dhe, një mbrëmje vonë, Kliveri më kërkoi në zyrë. Kliveri ishte toger koloneli¹ i ri, shumë i zënë me punë, që drejtonte seksionin shqiptar. Atë natë dukej më i preokupuar se zakonisht.

- Kithi pati një aksident, - më njoftoi, - ka hedhur veten në erë, apo diçka si kjo.

¹ Grada në ushtrinë britanike, nuk kemi grada të njëjta (sh. p.).

Unë nuk fola, kështu ai vazhdoi:

- Xhon, dua të shkosh menjëherë ta zëvendësosh. Vlora është një zonë e rëndësishme dhe nuk mund ta lëmë të pambuluar. Kjo do të thotë të ndryshosh planet, por kështu do të kesh zonën tënde për të drejtuar. Të pëlqen kjo?

- Më pëlqen shumë.

- Mirë. Po përpiqem të bëj një furnizim nesër. Shpresoj të jemi në kohë të shpëtojme jetën e Kithit. Ti duhet të nisësh në agim dhe të hipësh në anijen *Sea Maid* në Brindizi, emri i kapitenit të anijes është Roulinson.

- Është për të ardhur keq që nuk di asgjë për zonën e Vlorës.

- E di, - tha Kliveri, - po do të gjesh në *Sea View* dy oficerë të mrekullueshëm. Ata do të të ndihmojnë.

- Cilët janë?

- Komandanti Seilor Trent, është njëri, i Marinës Mbretërore; është aty kryesisht të ndihmojë për njohjen e bregdetit, por bën edhe punë zbulimi. Tjetri është një major amerikan, quhet Benson, punon për zbulimin amerikan.

- Kush do të jetë përgjegjës? - pyeta.

- Përkufizimi është shumë i qartë. Ti i vetëm ke përgjegjësinë operacionale. Amerikanët janë aty vetëm për zbulim.

- Por në qoftë se do të lindë ndonjë çështje për lëvizjen e bazës, apo diçka e ngjashme dhe ne kemi mendime të ndryshme, kush do të pyetet? Dikush duhet.

Kliveri buzëqeshi.

- Të gjithë ju jeni inteligjentë dhe kuptoni njëri-tjetrin. Nuk do të keni mendime të ndryshme.

- Me fjalë të tjera, asnjëri prej nesh nuk komandon? - nuk do ta lija të dredhonte për këtë.

Kliveri buzëqeshi.

- Jo, - pranoi ai, - jo.

Kisha ide të fortë se koloneli po luante rolin në një pjesë të “një njeriu pas skene” në një film me spiunë, të njeriut në dhomën e errët, i cili në

fund thotë: “Ke një mision të rëndësishëm përpara, mor djalosh, një mision të rrezikshëm”. Këtu karakteri¹ zakonisht ngrihet në këmbë dhe të shtrin dorën. “Mirupafshim”, një ndërprerje... “dhe, me fat!” Ishte një lojë që unë e ndoqa pa emocione.

- Mbana plotësisht të informuar, - tha Kliveri, - për çdo gjë që ndodh. Kujto kurdoherë se jemi gjithnjë prapa jush dhe, në qoftë se doni ndonjë gjë apo mbështetje, do të bëjmë ç’është e mundur t’jua sjellim.

- Faleminderit.

- Mbi të gjitha, Xhon, mos harro - dhe këtu Kliveri u shtrembërua, për ta bërë fytyrën shumë të egër, - mos harro se detyra juaj kryesore është të vrisni gjermanë.

Nuk dija si t’i përgjigjesha, sepse sjellja e tij befas kaloi çdo kufi. Pa dyshim, unë duhej të merrja zjarr nga fjalët e tij dhe, me dhëmbë të shtrënguar si të tijtë, thashë:

- Do t’i vras, do t’i vras.

Imazhi që pashë më bëri të qeshja, por ajo qeshje do ta kishte zemëruar Kliverin, kështu, e mbajta veten. Në vend të saj, thashë:

- Mirë.

Kliveri u ngrit në këmbë dhe më shtriu dorën.

- Mirupafshim, - më përshëndeti, pastaj, pas një pushim kuptimplotë, shtoi, - dhe paç fat!

¹ Ose personazhi (sh. p.).

2

Në mbrëmjen e vonë të ditës së fundit të vitit 1943, përmes detit Adriatik, anija tridhjetë metërshe *Sea Maid* nisi udhëtimin drejt lindjes.

Deti ishte i egër. Poshtë në hambar qëndroja i bllokuar në mes të një fuçie grasoje dhe një dengu këpucësh. Nga çdo lëkundje e anijes, rrëshqisja në dysheme së bashku me fuçinë, dengun e këpucëve dhe me të gjitha sendet e tjera të anijes me të cilat qe mbushur ajo hapësirë e vogël. Isha mjaft i dobët dhe i sëmurë që t'u rezistojta, thjesht rrija dhe djersija.

Uji hynte e dilte kudo në kuvertën e anijes dhe një pjesë e tij zbriste edhe në hambar. Nga kuzhina, që ndodhej mbi kokën time, vinte një zhurmë e llahtarshme: konia e anijes ishte lidhur, në mënyrë që të mos e merrte uji me vete e ta hidhte në det, dhe tani çdo tenxhere, tigan dhe sapllak ishte liruar dhe godiste konen. Ajo klithte me sa mundte, por asnjë nuk ia vinte veshin; ajo ishte më e sigurt aty në kuzhinë, sesa në vrimat e shkarkimit të ujit të anijes.

Ngadalë deti filloi të qetësohej. Mendova se po na mbronin malet. Shpejt, kjo u vërtetua, po lëkundeshim shumë më pak dhe rrëmuja e përplasjes së enëve të kuzhinës erdhi duke rënë. Edhe qeni u qetësua, ndoshta ndonjë filxhan e kishte goditur në kokë. Pështirosja m'u pakësua dhe dëshira për të jetuar m'u kthye.

Duhet të jemi afruar, mendova, ndoshta se malet po bëheshin të dukshme. U zvarrita mbi pirgjet e sendeve, derisa arrita te këmbët e shkallës. Përpara se të ngjitesha, i dërgova ca fjalë Anës:

“Do të doja të të mbaja në mendje gjatë zbarkimit, por duket se do të jem tepër i zënë. Në qoftë se do të të harroj për disa orë, më fal”.

Pastaj u ngjita në kuvertë.

Një erë jetëdhënëse më goditi fytyrën dhe nga inercia e qëndrimit mbyllur në hambar, m’u rrotullua mendja në largësinë e pamat të mbushur me yje. U mbajta te litarët e anijes. *Sea Maid* po çante përmes dallgëve, duke lënë pas gjysmërrathë me shkëlqim fosforeshent. Hëna nuk kishte lindur ende dhe, edhe pse kishte yje të ngrira, ishte shumë errësirë. Pa lëvizur e pa folur, ekuipazhi ishte vendosur në kuvertë, duke tendosur shqisat për të zbuluar në errësirë ndonjë patrullë armike. Flisnin duke pëshpëritur, sikur kujdesi i tyre të kompensonte zhurmën e motorëve Dizel, apo rrymën e shkëndijave që fluturonin nga oxhaku dhe largoheshin në errësirë. Uroja të mos kishte rreth e rrotull ndonjë anije armike, sepse ishte e pamundur të mos na diktonte.

Dallova hijen e kapitenit që po qëndronte te dera përballë kabinës së komandimit dhe shkova e takova.

- Ç’është kjo? - e pyeta menjëherë. Kisha parë një dritë në anën e djathtë të ballit të anijes.

- Është një fshat, - foli Roulinsoni me zë të ulët, - është në jug të zonës sonë. Shpejt do ta shohësh më mirë.

Kaluan dhjetë minuta. Drita u zmadhua.

- Është Vunoi, - tha Roulinsoni, - kujdes për sinjalin e tyre, duhet ta shohim tani. Ata do të bëjnë shenjën K me dritë.

Kapiteni dha një sinjal me një trokitje me këmbë në derën e ngushtë të motorëve. Ishte mënyra jonë e vetme e telegrafimit për atë dhomë. Kaluam në gjysmë shpejtësie. Ishte një lehtësim, pasi shfaqja me drita pushoi dhe motori punonte aq qetësisht, saqë mund të dëgjoja fëshfërimën e valëve që përplaseshin me ballin e anijes. Si për kontrast, tani njerëzit u trimëruan dhe filluan të flisnin me zë të lartë.

M’u afrua doktori dhe më pyeti:

- A mendoni se do ta kenë sjellë Kithin në breg?

- Nuk e di.

Pas pak pyeti përsëri:

- Edhe sa kohë na duhet?

- Nuk e kam idenë.

Roulinsoni dha urdhër të qetë përmes dritares së hapur të kabinës së komandimit dhe kabloja e drejtimit kërciti pak, kur timonieri, me sy të fiksuar te busulla e ndriçuar me të kuqe, ndryshoi kursin për një apo dy pika.

Kaluan disa minuta, kur doktori thirri i entuziazmuar:

- Ja ku është!

Me siguri një dritë vezullonte para nesh, por Roulinsoni nuk e mori parasysh.

- Është shumë lart, - tha, - ata na sinjalizojnë nga niveli më i afërm i detit. Pastaj, ky nuk është sinjal mors. Ndoshta është ndonjë zjarr barinjsh.

Befas pashë se errësira përpara kishte marrë një ngjyrë me nuancë tjetër dhe gati në të njëjtin çast munda të dëgjoja një zhurmë, si frymëmarrja e një kali gjigant. Ishte zhurma e valëve që shndërroheshin në shkumë në breg. Më kapi një gëzim i ftohtë. Pas çdo çasti, toka përpara bëhej më e dukshme dhe horizonti, lart mbi kokat tona, më i qartë.

- Ky është vendi? - pyeta Roulinsonin.

- Ky është. Nuk di se përse nuk na sinjalizojnë me dritë. Ka kaluar ora nga tetë.

Ai trokiti këmbën mbi tavanin e dhomës së motorëve dhe helika pushoi së rrotulluari. Tani motori punonte në boshllëk, zhurma e frymëmarrjes u bë më e qartë dhe mendova se mund të shihja shkumën e valëve.

- Do të qëndrojmë këtu për pak kohë, - tha Roulinsoni, - dhe do presim sinjalizimin e tyre. Ndoshta kanë gabuar në kohë.

Qëndruam të tensionuar e pa fjalë për gjysmë ore. Hëna pas maleve i kishte kthyer ato në silueta, por tani ajo u ngrit në qiell dhe, ndërsa hodhi një dritë të zbehtë në bregun para nesh, m'u shfaq pamja e parë e Shqipërisë. E ftohtë dhe pangjyrë, e gërvishtur nga mamuthët. Mali ngrihej mbi ujin e bardhë përçark bazës së tij. Faqja që i dukej ishte aq e zhveshur e aq pa jetë, saqë mund të thoshe se ishte një nga malet e hënës.

Doktori më foli në vesh:

- Ky është vendi?

- Besoj se po.

- Atëherë, përse nuk po na sinjalizojnë?

- Nuk e di.

- Mos, ndoshta, i kanë kapur..., i kanë vrarë.

- Ndoshta.

- Por, po nuk e morëm sonte Kithin, mund të vdesë.

- E di.

- Atëherë...

- Dëgjo doktor, - i thashë, - jam po aq nervoz sa edhe ti dhe nuk di gjë.

Kështu, nuk ka kuptim të më pyesësh. Rri i qetë dhe prit.

U largova prej tij. Duhej të largohesha.

Roulinsoni ishte i shqetësuar.

- E di, ky është vendi, - tha kur iu afrova, - e njoh vendin edhe në errësi të errësirë e jo më me këtë dritë hëne.

Bëri një shprehje dëshpërimi dhe pastaj goditi me këmbë tavanin e dhomës së motorëve.

- Do të bëjmë një kthesë poshtë bregut, ndoshta kam bërë ndonjë gabim.

Me gjysmë shpejtësie u kthyem nga jugu dhe po rrëshqisnim jo më shumë se treqind metra larg bregut. Një herë m'u duk se një zjarr barinjsh shndriste lart në faqen e kodrës, dhe dy herë mund të kem bërë be se kisha parë një sinjal drite, por ishte vetëm fosfori i dallgëve që përplaseshin në breg. Pas gjysmë ore u kthyem dhe lundruam në drejtim të veriut, derisa shkuam përsëri në vendin nga u nisëm.

Roulinsoni përplaste këmbët.

- Ta hajë dreqi! Nuk do të patrolloj bregun e armikut, kur e di se ky është vendi.

Përsëri lëkundeshim fort nga valët. Një brizë na goditi nga jugu. Në qoftë se era do të ndryshonte drejtim, do të humbitnim mbrojtjen e kodrave dhe do të kishim vështirësi në zbarkimin në breg.

- Nuk do të marr parasysh sinjalin, - tha kapiteni, - keni ndonjë kundërshtim?

- Jo, - thashë unë, - vazhdo. Germa jonë për natën është W, apo jo?

Me një elektrik dore Roulinsoni dërgoi një shenjë "W" drejt bregut. Ndonëse e zuri me dorë rrezën, nuk mundi të pengonte dritën që të përhapej dhe të ndriçonte murin e anijes, pajisjet e saj dhe figurat tona të palëvizshme në kuvertë.

Nuk pati përgjigje.

Shkoi pranë kabinës së komandimit, gati për të sinjalizuar përsëri kur, befas, nga ana e kodrës u shfaq një sinjal drite.

- Ja ku është! - thirrëm të gjithë.

- I gjatë - i shkurtër - i gjatë. Me siguri, janë ata!

Sinjali u përsërit. Duke çarë përmes ujit, pa u lëkundur, ai sinjal na lidhte ne mbi detin sterrë me bashkatdhetarët tanë në një tokë armike. Sytë m'u mbushën me lot gëzimi, ndërkohë që *Sea Maid* lëvizte ngadalë përpara. U turra poshtë në hambar të mblidhja pajisjet e mia të shpërndara.

Kur u ngjita përsëri në kuvertë, anija ndodhej pranë bregut, nën shkëmbinj, dhe pesha e malit sipër nesh dukej sikur do të na binte sipër e do të na shtypte. Roulinsoni qëndronte tani vetë pranë timonit dhe po na fuste drejt e në hyrjen e ngushtë të gjirit. E kishte studiuar me kujdes gjirin dhe e çoi anijen kaba më parë në një zonë të gjerë, që të siguronte këndin e duhur të afrimit. Po afroheshim gjithnjë e më shumë. Tani mund të dëgjoja zhurmën e ndarë të çdo vale kur ato godisnin shkëmbinjtë dhe shndërroheshin në stërkala mbi kokat tona. Qëndronim të tensionuar, ndërkohë që *Sea Maid* rrëshqiste përmes hyrjes së ngushtë me jo më shumë se dhjetë metra largësi nga secili krah.

U dhanë urdhrat. Shpejt motori kaloi mbrapsht dhe spiranca jonë e improvizuar me pesha u lëshua nga kiçi i anijes. U dëgjua zhurma e ujit që godiste anijen si dhe britma konfuze në një gjuhë të huaj. Fenerët u drejtuan nga britmat. Për pak kohë drita vazhdoi të lëkundej mbi zbrazëtirën e ujit e, më pas, u fiksua mbi një varkë të vogël kanavace, në të cilën ishin kërrusur një gjysmë duzine njerëzish që vozitin me sa fuqi kishin dhe jepnin me britma urdhra të pakuptueshëm.

Befas tingëlloi një zë autoritar i qartë, i bekuar, në anglisht, një zë në kufi të zemërimit, që tha:

- Për hatër të Zotit, kapeni atë litar dhe lidheni fort!

E pashë folësin pak më pas, kur u afrua varka prej kanavace. Ishte një figurë krejt e qullur me një kapelë marinari të vendosur mbi një fytyrë mjekroshe. Duhet të jetë Trenti, mendova, komandanti i marinës.

- A ka ndonjë doktor në bord? - thirri.

- Po, dhe unë jam Overtoni që kam ardhur të zëvendësoj Kithin.

- Mirë! Më mirë, ju të dy ejani menjëherë në breg. Me kujdes kur të hidheni.

U hodhëm nga ana e anijes për në varkë. Kur po niseshim, Roulinsoni thirri:

- Do të hedh dingin¹ dhe do të filloj menjëherë shkarkimin.

Ndërsa lundronim me vështirësi gjatë gjirit, Trenti i tregoi doktorit për plagët e Kithit. Ato ishin të rënda, por detari mendonte se Kithi do të shpëtonte.

- Ku kemi zbarkuar? - pyeta, - nuk po shoh ndonjë plazh.

- Nuk ka plazh në këtë gj, - shpjegoi Trenti, - plazhi është në fund të një përroi, do ta shohësh.

Dolëm në një si kanal midis shkëmbinjve të ngushtë dhe u gjendëm përnjëherë në ujë të qetë. Ndërsa rrëshqisnim, mund të shihja mbi anën e shkëmbit përpara reflektimin e dritës së zjarrit që vinte nga diku që ende nuk dukej. Muret e rrëpira po ngushtoheshin gjithnjë e më shumë dhe ndërsa u kthyem, pashë një skenë të paharruar.

Para ishte një ranishte e ngushtë, që kufizohej me shkëmbinj shumë të pjerrët dhe me pemë të varura, e ndriçuar nga flakët e katër zjarreve të mëdhenj. Dukej se aty po na prisnin grupe njerëzish me pamje brigandësh. Kur varka u afrua, vura re se, i rrethuar nga zjarre, si një kryebrigand në zjarrin e tij të vdekjes, poshtë një pingu batanijesh, shtrihej një njeri.

Trenti na udhëhoqi mua dhe doktorin përmes disa poplave rrëshqitëse.

- Kemi bërë ç'që e mundur ta mbanim ngrohtë, - tha ai, - por ai ankohej vazhdimisht se kishte ftohtë.

Nga batanijet dukej vetëm koka e Kithit; pjesa e sipërme ishte mbuluar me bandazhe të gjakosura, por nofullën e kishte të lirë.

- Ka ardhur doktori Tom, - tha Trenti, - edhe pak orë dhe do të jesh në Itali.

Kithi hungëroi.

Tani doktori ishte ndryshe. Nuk ankohej më. Me shpejtësi dhe shkathtësi ekzaminoi të plagosurin dhe kur fliste, fliste me autoritet.

¹ Një lloj varke e vogël që mund të tërhiqet nga një anije më e madhe (sh. p.).

- Do t'i bëj një injeksion morfine, në qoftë se keni ndonjë gjë për t'ia thënë, ju lutem, ia thoni shpejt.

Iu afrova kokës së fashuar.

- Kam ardhur të të zëvendësoj në këtë zonë, - i thashë, - mos u mundo të flasësh, përveçse në ke ndonjë gjë të veçantë që do të ma thuash.

Për një çast Kithi nuk foli, dhe mendova se nuk më kishte dëgjuar, pastaj i lëvizën buzët dhe, ngadalë dhe shumë qartë, tha:

- Të uroj gëzim në këtë vend të mallkuar!

Kaq tha. Dhjetë minuta më pas e mbartëm poshtë ranishtës dhe e vendosëm në varkën e shpëtimit të anijes. Nuk pipëtiu. Morfina kishte vepruar shpejt.

Kur varka e shpëtimit u zhduk në errësirë, pata kohë të shihja vendin që më rrethonte. Ranishta e vogël që plot burra me lloj-lloj veshjesh e armësh. Shumë ishin me rroba luftime, por flisnin italisht. Në një anë që grumbulluar një grup me pamje të rraskapitur, të veshur me mbeturina uniformash italiane. Këta, më shpjegoi Trenti, janë italianët e sëmuret që duhej të çoheshin atë mbrëmje në Itali me *Sea Maid*.

Vetë komandanti ishte një figurë e çuditshme. Ishte i shkurtër dhe i qeshur, me një kokë me flokë të rënë para kohe dhe me sy të shtrembër, që i jepnin pamjen e një mandarini të përzemërt.

Shumë shpejt filluan të vinin furnizimet. *Sew View* kishte dy varka kanavace dhe, cilido burrë që mund të ecte, punonte për shkarkimin e tyre dhe të varkës së shpëtimit të anijes, ndërkohë që ato venin e vinin midis *Sea Maid* dhe ranishtës. Të ndriçuar nga dritat e zjarreve, kalonim midis gurëve duke na u marrë këmbët, të ngarkuar me arka me municion, mitraloza, ushqime, mina, eksploziva. Të gjitha këto i sistemonim lart, ku nuk mund t'i dëmtonte deti.

Një rrondokop, i parë diku, me një pallto të trashë leshi, m'u afrua dhe më përshëndeti.

- Rreshteri Drejk! - thirra.

Radisti, duke qeshur vesh më vesh, gati ma shkuli dorën kur ma toku.

- Jam shumë i gëzuar që keni ardhur, zotëri, shumë i gëzuar vërtet.

Kur dikujt i ra një arkë në det dhe na spërkati me ujë, Drejku iu derdh me tërbim. Për dy javë që nuk e kisha parë, dukej se i kishte përvetësuar shumë mirë sharjet në italisht.

Me kohë, të gjithë italianët u transportuan për tek anija dhe me varkën e fundit të ngarkesës së furnizimit erdhi në breg vetë Roulinsoni për të na përshëndetur. Mbi kokën e thinjur kishte vendosur një kapelë marinari “për nder të zbarkimit të parë në truallin shqiptar”, - na shpjegoi.

- Keni vend të mirë këtu, - tha, duke parë rreth e rrotull ranishtës.

Trenti e ftoi të kalonte fundjavën me ne, por Roulinsoni buzëqeshi me mënyrën e tij të qetë.

- Jo, faleminderit, kjo nuk është jetë për mua. Pastaj, kam një takim në Brindizi nesër mbrëma, që nuk dua ta humb.

Dukej e çuditshme të dëgjoje atë që fliste për “nesër mbrëma në Brindizi”. Që tani, bota jashtë dukej shumë e largët.

- Atëherë, mirupafshim! Është koha për të ikur. Në qoftë se nesër në agim nuk do të jem duke lundruar, do të më ketë hedhur ndonjë bombë një nga ata të mallkuarit avionë Boche¹.

Varka e shpëtimit u zhduk në kthesën e përroit. Filli i fundit që më lidhte me botën e jashtme u këput. Tani unë isha në Shqipëri, në një vend të pushtuar nga armiku dhe asgjë nuk mund ta ndryshonte atë. Kisha një ndjenjë kënaqësie që i isha përkushtuar një rruge të pakthyeshme.

Iu ktheva Trentit.

- Ç’do të bëjmë tani?

- Tani do të ngjitemi lart në shpellë. Merr me vete ato që të duhen për këtë natë. Të tjerat do t’i sjellim nesër në mëngjes me mushka.

Ndërsa po i ngjiteshim me mundim malit, Trenti më pyeti për ato që kishin ndodhur në botën prej së cilës po vija: për përparimin rus, për fushatën në Itali, për Londrën dhe se sa kohë kisha që isha larguar nga Londra?

- Një muaj, - i thashë.

Ndaloi dhe më drejtoi elektrikun e dorës.

- O Zot! - bërtiti. - Të shikoj me admirim: një njeri që katër javë më parë ka qenë në Londër.

Kur unë nuk po i përgjigjesha pyetjeve të tij, Trenti filloi të dërdëlliste me vete. Dukej sikur po zbrazte energjinë dhe entuziazmin.

¹ Aeroplanë ushtarakë gjermanë të mbetur nga Lufta e Parë Botërore (sh. p.).

- Ç'ndodhi me sinjalet tuaja sonte? - e pyeta. - Ju nuk sinjalizuat fare, derisa ju sinjalizua ne.

Trenti shpjegoi se sinjali që lajmëronte furnizimin nuk kishte vajtur i plotë dhe, kështu, nuk dinin se në ç'orë të pritnin anijen.

- Ne i dëgjuam motorët e anijes suaj, por menduam se ishte më e sigurt, derisa të jepnit ju sinjalin e thirrjes, përndryshe do të mendonim se ishit anije armike patrullimi.

Shtegu që ndoqëm kalonte përmes një pylli, pastaj u ngjitëm shumë pjerrtas në anën e një kodre shkëmbore të zhveshur. M'u duk shumë e mundimshme, por u gëzova kur Trenti tha:

- Shiko! Tani mund të dallosh dritën e zjarreve nga shpellat. Aty jetojmë.

Ngrita kokën dhe pashë dritat që vezullonin në anën e kodrës, nja njëqind këmbë mbi kokat tona.

- Nuk keni frikë nga kaq shumë dritë?

- Oh, jo, - Trenti qeshi, - gjermanët më të afërt janë katër orë larg, në anën tjetër të malit. Këtu mund të bëjmë ç'të duam. Është si Koni Ailend!

Shpejt fillova të nuhatja tymin e drurit dhe pas disa minutash u ndodhëm në një vend të vogël të banuar nga njerëz. Aty-këtu vezullonin drita dhe dëgjoheshin zërat e mbytura të bisedave.

- Kjo është shtëpia jonë, - tha komandanti, duke treguar grykën e një shpelle të vogël, prej së cilës shkëlqente drita e zjarrit, - kujdes kokën, - më paralajmëroi kur u futëm në hyrje, pastaj thirri:

- Tank!

Nga brenda u përgjigj një zë amerikan:

- Tungjatjeta!

- Keni ndonjë pije të nxehtë?

- Sigurisht që po. Po, zotëri!

Një çast më pas, ndodhesha në shpellë, duke tokur duart me një person të çuditshëm, me një mjekër të madhe e të dendur dhe me një kokë krejtësisht të rruar.

- Më falni që nuk ngrihem dot në këmbë, - tha amerikan, - tavani është i ulët.

Kishte të drejtë: tavani që më pak se pesë këmbë i lartë.

- Edhe ju është mirë të uleni, - vazhdoi ai, - quhem Benson. Jam i gëzuar që po ju njoh, - dhe më shtriu dorën, - mirëserdhët në motelin *Sea View*. Doni pak kakao?

- Shikoje shtëpinë rreth e qark, - tha Trenti, që më shoqëroi brenda, - mund ta shohësh nga vendi ku je ulur.

Shpella ishte vërtet shumë e vogël dhe ai pak vend që ishte, ishte zënë nga një tryezë e bërë me arka mitralozash. Thasë të fjetjes dhe batanije ishin hedhur mbi dysheme, çdo vrimë dhe e çarë në mure ishte mbushur me letra, shishe boje, revolverë, harta dhe karikatorë fishekësh. Në një si oxhak, ishte ndezur një zjarr me dru. Dhoma ndriçohej me këtë zjarr dhe me disa llamba me vaj të bëra vetë.

- A e kishe menduar ndonjëherë kështu? - pyeti Bensoni me zë të qetë.

- Po, është tamam si e kisha përfytyruar.

- Të kanë folur për ne? - pyeti Trenti.

- Oh, po, - pohova me kokë, - megjithatë, nuk mendoja se do të dukeshit kështu.

- Si mendoje se do të dukeshim?

- Më pak, - fillova të gjeja fjalën, - më pak të çuditshëm.

Trenti qeshi, duke qenë i vetëdijshëm për paraqitjen e tij të çuditshme.

- Të çuditshëm, eh? - tha Bensoni, pastaj iu kthye Trentit, - shpresoj se kjo është një mënyrë e butë për të thënë origjinalë, por druaj se ai nuk ka parasysh fjalën të çuditshëm, por fjalën ekscentrikë.

- Mbase jemi vërtetë, - pranoi Trenti, - edhe ti kështu do të bëhesh pas nja një muaji a dy, - më paralajmëroi. Ti mund të përfundosh, aq i marrë, sa Tom Kithi.

- Do të doja të më thoshit si u plagos Kithi? Nuk na keni thënë në informacionet që na dërgonit se si ndodhi.

Trenti shtrembëroi fytyrën.

- Thjesht hodhi veten në erë.

- Po, si?

- Asgjë heroike. Po provonte disa eksplozivë dhe i plasi një detonator defektoz. I shkreti, u bë helaq. Falë Zotit, ju erdhët menjëherë, përndryshe, me siguri, do të na kishte vdekur neve.

- Prit një çast! - foli befas Bensoni, - qetësi! Po shihte orën, - pesëmbëdhjetë sekonda... dhjetë sekonda... pesë sekonda..., - ngriti kokën, - zotërinj, kam nderin t'ju njoftoj se tani jemi në vitin tjetër. Gëzuar Vitin e Ri të dyve!... Do të doja të kisha dikë që ta puthja, - shtoi.

Pragu i Vitit të Ri! E kisha harruar krejtësisht. Trenti kërceu në këmbë, ishte i shkurtër dhe mund të qëndronte në këmbë në shpellë pa u përkulur.

- Gëzuar Vitin e Ri, duhet ta festojmë në njëfarë mënyre... e di... - thirri, - do të vrasim një akrep.

- Çfarë? - thirra unë.

- Tavanin është plot me ta, - shpjegoi ai me entuziazëm, - hajde tani, një fener dhe, ku është thika?

Në çast, të tre po vështronin tavanin e gërvishtur, ndërkohë që Trenti e ndriçonte me fener.

- Ja ku është një! - tha ai me gëzim, - ta hajë dreqi insektin. Shihe! Po thith ajrin e mbrëmjes.

Vura re një krijesë të vogël në formë gaforreje, që qëndronte në një nga të çarat e tavanit, një krijesë me pamje të ligë.

Manovruam për ta vlarë. Bensoni ndriçoi vendin, unë mora një kuti boshe druri dhe e mbajta në atë mënyrë që ta kapja në qoftë se binte. Trenti drejtoi biçakun.

- Tani! - thirri, dhe e shpoi.

- U krye! - thirrëm të tre.

U bë një zhurmë si e një gërvishtjeje, ndërkohë që Trenti rrotullonte thikën, pastaj futëm në kuti gjithçka kishte mbetur nga akrepi dhe e hodhëm në zjarr.

- Një ogur i mirë! - deklaroi triumfalisht Trenti, - erdhi Overtoni dhe ne vramë një akrep! Viti filloi mbarë.

Gëzimi filloi të shuhej, një ndjenjë e kundërt po na kapte.

- Mendoj se duhet të shtrihemi, - tha Bensoni, - ka shumë për të biseduar, por mund të bisedojmë në mëngjes.

Më treguan vendin e fjetjes në dysheme. Meqenëse dysheku im i gjumit ndodhej ende poshtë në ranishtë, do të përdorja atë që kishte lënë Kithi. Për një çast dyshova nëse edhe ky ishte një ogur.

Ndërsa të tjerët u bënë gati për gjumë, unë dola jashtë shpellës për të qenë vetëm për një minutë. Eca disa hapa, derisa të mos dëgjoja më

murmurimën e zërave. Dritat e kampit ishin shuar, ishte qetësi e plotë. Larg, poshtë, aq larg poshtë, saqë nuk mund ta dëgjoja, deti valëzonte nën dritën e hënës.

- Gëzuar Vitin e Ri, e dashura ime, - thashë me zë.

Ndoshta urimi im do ta arrinte Anën.

E rëndë, aq sa nuk mund të imagjinohej, bota rrotullohej, ashtu siç ishte urdhëruar, përmes hapësirës dhe kohës, duke lëvizur me saktësinë e miliontës të miliontës pjesë të sekondës, dhe njerëzimi, duke u zvarritur në koren e saj të stërllashtë, duke luftuar, dashuruar, urryer, përpjekur, gërvishtit edhe një vit nga historia e tij.

Befas u bëra krejtësisht i vetëdijshëm për qëndrimin në këtë copë të largët toke dhe për vetminë nën yje.

- Ana, - thashë, - në katër vjet nuk kam qenë në gjendje të të tregoja se sa shumë të kam dashur, por lutem që ta kuptosh. Ti duhet ta kuptosh. Kjo është për ty. Çdo gjë që do të më ngjajë këtu, çdo gjë që do të arrij të bëj, do të jetë për ty. Këtu fillon ajo: tani.

E thashë atë me të gjithë fuqinë time, pastaj u ktheva dhe shkova në shpellë.

3

Që nga dita e parë, kur mora vesh se do të shkoja në Shqipëri, mbylla veshët me dashje për shumë nga ato që fliteshin në komandë. Informacionet që kishim vinin nga oficerë që ndodheshin në Shqipëri dhe mua më dukej se ata ndikoheshin shumë nga opinionet e shqiptarëve me të cilët jetonin dhe luftonin. Një oficer i vendosur pranë partizanëve ishte shumë i zellshëm ta quante Ballin, kështu quhej partia e krahut të djathtë, si një bandë neofashistësh. Oficeri që kishte lidhje me Ballin, shihte te partizanët agjentë mashtrues, gjakatarë të bolshevizmit. Gjatë dhjetorit erdhën shumë raporte të ndeshjeve të armatosura midis dy partive dhe në komandë mbaheshin anë dhe jepeshin favore.

Vendosmëria ime për të arritur në Shqipëri i pandikuar, shkoi deri aty, sa u zgjova në ditën e Vitit të Ri jo vetëm i pandikuar, por edhe krejt i paditur për problemet që më prisnin. Kjo më kënaqi, në vend që të më shqetësonte. Ishte dita e parë e një viti të ri, dita e parë e një dhurate për Anën. Po çlirohesh nga çdo paragjykim. Në qoftë se do t'ia dilja në krye, kjo do të ndodhte vetëm nga përpjekjet e mia; në qoftë se do të dështoja, do të fajësoja vetëm veten. Por, kisha plotësisht besim se nuk do të dështoja.

Para se dy gjumashët e tjerë në shpellë të fillonin të lëviznin, veshat rrobat dhe dola jashtë të shihja trashëgiminë time.

Kampi ishte në krye të një gryke të pjerrët e të ngushtë, ku, përveç disa shpellave të tjera natyrore, ishin ngritur edhe disa banesa të shëmtuara,

duke i shtuar faqes së shkëmbit lart një mur tjetër me gurë apo me shkarpa. Megjithëse një natë më parë ishte nisur me *Sea Maid* për në Itali një grup i madh italianësh, kishin mbetur edhe shumë të tjerë. Ushqimi gatuhej aty, drutë priteshin aty, aty, në një sobë të madhe, piqej buka. Poshtë meje munda të shihja disa mushka që goditeshin me shkopinj për t'iu ngjitur kodrës. Ato mbartnin furnizimet dhe arkat e kompleteve që kishim lënë poshtë në ranishtë.

Mendoj se rreshteri Drejk do të më kishte kërkuar, sepse nuk qëndrova asnjë minutë poshtë, kur ai u ngjit sipër. Nuk gjeti fjalë të më thoshte, por m'u zgërdhi, duke rrotulluar kokën nga një anë në tjetrën dhe duke kërcitur gjuhën.

- U habite kur më pe mbrëmë? - e pyeta.

- U habita? - zëri i tij kishte një shqiptim të ndryshëm të lehtë të "r-së" si të atyre të pjesës perëndimore të vendit, - zotëri, kur ju pashë që erdhët në breg mbrëmë, u habita aq shumë, sa gati rashë në ujë. Zot i madh! Nuk mendoja kurrë se do t'ju shihja këtu.

Kërciti përsëri gjuhën.

- Ndodhi vërtet shpejt. Isha në Bari dhe gati për t'u hedhur me parashutë në brendësi të tokës, kur arriti sinjali juaj. Për fat, *Sea Maid* ishte gati për lundrim dhe, ja ku jam. Të paktën, - shtova, - kështu mendoj, ndonëse nuk e besoj ende.

- Zotëri, - tha Drejku, - a mund të flas lirisht?

- Vazhdo.

Drejku më hodhi një vështrim dhe, edhe pse asnjeri nuk qe pranë, uli zërin.

- Që nga dita që zbarkova dy javë më parë, e kuptova se majorit Kith do t'i ndodhte diçka.

- Përse e thua këtë?

- Ishte i çuditshëm, zotëri. Kishte ndenjur gjatë në këtë vend, besoj nga kjo.

- Ç'kupton me "i çuditshëm"?

- Dëgjo, zotëri, ne kemi ardhur këtu që t'i bëjmë këta shqiptarët të luftojnë, apo jo?

- Kështu është.

- Po majori Kith - vazhdoi Drejku, - arriti një pikë që i urrente aq shumë shqiptarët, saqë nuk lejonte asnjë prej tyre t'i afrohej kampit.

- E kam marrë vesh këtë në Bari.

- Shikojeni vendin.

E ktheu kokën rrëmbimthi nga grumbulli i kasolleve dhe shpellave.

- Nuk më pëlqen ta them, por është krejt rrëmujë. Është tamam rrëmujë. Do ta shikoni vetë si është. Më falni, nëse fola shumë.

- Nuk prish punë, tani shko dhe ha mëngjesin, do të shihemi më vonë.

Mëngjesi në shpellë ishte nga më të mirët që kisha ngrënë që nga koha e paqes dhe ishte ndërkombëtar: bollgur anglez, proshutë amerikane, vezë shqiptare dhe bukë e sapopjekur nga një italian. Ndërsa hanim dhe flisnim, secili përpiqej të analizonte dy të tjerët, njëlloj si tre mundës që i kishin vënë së bashku në një ring. Trenti fliste shumë, Bensoni ishte më i heshtur. Nja dy herë e kapa duke më parë me kujdes për të më studiuar me ata sytë e tij kafe pa jetë.

- Duhet të më thoni për gjendjen këtu. E di që po zhvillohet një luftë civile, por jo më shumë. E lashë Barin me shumë nxitim dhe nuk pata kohë të informohesha siç duhej. Mendoj se nuk jemi në territorin e partizanëve.

- Jo, vërtet! - Trenti bëri një përdredhje gëzimi.

Të gjitha gjërat dukej se e kënaqnin komandantin dhe çdo vërejtje që bënte dukej sikur buronte nga një kënaqësi e ndrydhur.

- Të gjithë njerëzit në këtë zonë, - vazhdoi ai, - janë shumë antikomunistë, pra antipartizanë. T'i dëgjosh kur flasin, të duket sikur ke të bësh me reaksionarë ekstremistë dhe, me siguri, edhe ata kështu konsiderohen nga partizanët. Në të vërtetë ata janë tjetër gjë: janë një grup i varfër barinjsh dhe fermerësh të vegjël.

- Alpino!

Me thirrjen e Bensonit, u shfaq një ushtar italian që na kishte përgatitur mëngjesin, një shok i fuqishëm me një pupël të ndyrë, ende mbi kapelën e tij. Me një italishte të mirë, Bensoni e urdhëroi të hiqte sendet e mëngjesit dhe, kur u bë kjo, hapëm një hartë mbi arkën e mitralozave.

- Jemi më mirë këtu në zyrë, dhoma e ngrënies është shumë e ngarkuar. Tani, ky është pozicioni. Së pari, shqiptarët: në pjesën e malit ku jemi tani, por nga ana e tokës, ndodhet një fshat i madh që quhet Dukat. Dukat është

fshati për të cilin po fliste Trenti. Ai kontrollon të gjithë luginën në drejtim të veriut deri te Gjiri i Vlorës. Në tokë, në drejtim të Luginës së Dukatit, ndodhen male të tjera dhe ato, pak a shumë, janë toka të partizanëve.

- Po gjermanët?

- Në Vlorë është një garnizon i madh dhe ata përdorin vazhdimisht rrugën kryesore që kalon nëpër Luginën e Dukatit.

- E kuptoj, ju faleminderit. Dhe tani për ne të tre. Me sa kuptoj, ju të dy këtu jeni për shërbimet sekrete?

- Po, - tha Bensoni, - dhe ti këtu je për të luftuar?

Pohova me kokë.

- Edhe për të mbledhur informacione dhe për të mbajtur të hapur një bazë në bregdet, por kryesisht për të luftuar, apo për të inkurajuar luftën.

Të dy buzëqeshën.

- Nuk dua të dukem sikur kundërshtoj, - tha Trenti, - por interesat tona këtu duket sikur janë pak të kundërta.

- Përse? Nuk shoh ndonjë kundërshti, - thashë unë.

- Është e thjeshtë, - u përgjigj Trenti, - e vetmja rrugë që agjenti sekret X të më sjellë informacion është të kalojë nga njëfarë ure, nga një urë që e përdorin edhe gjermanët. Ju doni ta hidhni në erë atë urë. Unë, nga ana tjetër, nuk dua që ajo të hidhet në erë, pasi i shkreti agjenti X nuk di not.

- Me siguri të dy gjërat shkojnë krah për krah, - thashë unë, - unë mund të vendos të shkatërroj një tjetër urë dhe agjenti juaj X, që nuk di not, do të vazhdojë t'i sigurojë informacionet.

Të dy pranuan pa qejf se kjo gjë mund të bëhej.

- Në qoftë se keni frikë, - vazhdova, - se do të nisem menjëherë të vëzhgoj vendin, të kryej shpërthime dhe të hap zjarr me mitraloza, keni të drejtë të shqetësoheni. Unë nuk do të dëmtoj punën tuaj të mirë të mbledhjes së informacionit. Para se të kryej ndonjë veprim, më duhet të inspektoj zonën nga toka dhe të mësoj vetë gjendjen.

Në bisedën tonë po merrte formë një antagonizëm i fshehtë dhe mendova se do të ishte më mirë të ndërronim temën.

- Ç'laime ka për infermieret që u rrëzuan me aeroplan? Bari po priste që ato të arrinin këtu në *Sea View* këto ditë.

- Mendojmë se duhet edhe një javë, - u përgjigj Bensoni, - kemi dëgjuar se disa syresh janë mjaft të sëmura. Nuk habitem, po të marrim parasysh se

kanë gjashtë javë që rropaten nëpër male. Thuaj, Seilor - iu kthye Trentit - a nuk do të jetë e mrekullueshme të shikojmë gra në këtë shpellë? Mbase, - vazhdoi ai, duke menduar të gjente fjalën, - mbase do të zgjedh vetë një miushe që do të dëshironte të qëndronte mbrapa, këtu me mua, si në novelën e Hemingueit.

- Sipas përvojës që kam, - tha Trenti, - të gjitha infermieret janë të shëmtuara, dhe këto tonat nuk besoj të bëjnë ndonjë përjashtim.

- E ke gabim, - kundërshtoi Bensoni dhe filloi të zhytej në kujtime për një infermiere të vogël, që e kishte njohur në mënyrë intime në Filadelfia. Kuptova se, po të rritte flokët dhe të ruante mjekrën, do të bëhej një burrë shumë tërheqës.

Pjesën tjetër të mëngjesit e kalova duke i rënë rreth e qark kampit me Drejkun. Bensoni dhe Trenti merrnin sinjale dhe raporte për punën që do të bënin.

Drejku kishte pasur të drejtë për *Sea View*: ai ndodhej në gjendje kaosi. Vendin e mbulonin rreca të ndyra të uniformave italiane, kuti boshe ushqimesh, paketa të vjetra cigaresh. Dëshpëruese ishte vendndodhja e varrit të një ushtari italian që kishte vdekur nga pneumonia. Vendi i varrimit ishte zgjedhur nga nevoja, sepse ishte e vetmja pikë në anën shkëmbore të kodrës që kishte thellësi të mjaftueshme toke për ta mbrojtur trupin e tij nga ujçërit që do të gërmonin.

Nga fundi i mëngjesit vendosa që puna e parë imja të ishte lënia e *Sea View* dhe vendosja në një bazë të re timen, diku në një vend tjetër. *Sea View* nuk mund të pastrohej, ishte zhytur thellë në një atmosferë të ndyrë vdekjeje. Trashëgimia e Kithit ishte dëshpëruese dhe, për të mirën time si dhe të të gjithë misionit, kuptova se duhej nisur nga e para.

Megjithatë, ky ishte një vendim që nuk mund t'ua parashtroja copë Trentit dhe Bensonit, të cilët kishin javë që jetonin të kënaqur në atë vend. Unë nuk i komandoja ata dhe prandaj nuk mund të jepja urdhra dhe as nuk mund të dilja hapur kundër dëshirave të tyre, sepse, ndonëse interesat tona ndryshonin, nevoja na mbante të lidhur bashkë: nevoja për shoqëri, për shkëmbime njohurish, për shkëmbime ushqimesh që na vinin përmes Adriatikut. Më duhej t'ua parashtroja qëndrimin tim tërthorazi.

Ndërsa flisnim në shpellë gjatë ngrënies së drekës, ndeshja kishte shkuar një hap më tej. Tani po bënim lëvizje mashtruese, shmangëse, asnjëherë të

drejtpërdrejtë, me shpejtësi në të kuptuarit e ndonjë tendence të të dyve për aleancë.

- Më thoni, - pyeta, - ç'politikë kishte Kithi ndaj italianëve? A ka ndonjë rrezik që të na vërshojnë këtu e të mbytemi me ta?

- Nuk mendoj se Tomi kishte ndonjë politikë, - u përgjigj Trenti, - ai nuk i inkurajoi kurrë italianët që të vinin në *Sea View*, por, nga ana tjetër, nuk kishte asnjë mundësi t'i ndalonte. Të sëmuret i riadhesonte sado herë që kishte ndonjë anije, të shëndoshët i mbante për t'u kujdesur për bazën.

- A kanë ndonjë oficer të tyren që t'i drejtojnë? - pyeta.

- E patën deri sot, - tha Trenti, - quhej Manziti, por u prek nga malaria. Mbrëmë e nisa.

E kujtova. U takuam për një çast në ranishtë. Kishte syze të trasha.

- Është për të ardhur keq që iku, ishte djalë i mirë, - tha Bensoni.

E gjeta të çarën që kërkoja e u futa menjëherë aty.

- Meqenëse është kështu, do të kemi pa dyshim dyndje prej tyre këtu. A nuk është e rrezikshme që ta bazojmë të gjithë organizimin tonë vetëm në një vend? Ç'mund të ndodhë në qoftë se na dëbojnë? Duhet të kemi një bazë alternative. Ç'mundësi ka që të bëjmë një bazë tjetër qoftë në veri, apo në jug?

- Unë nuk do të rekomandoja veriun, - tha Trenti, - tri milje në veri gjermanët po fortifikojnë bregun. Bëra një udhëtim tri javë më parë për të parë se ç'bënin.

- Po në jug?

- Ndodhet një gji i mirë nja dy orë larg me këmbë prej këtu. Quhet Gjiri Grama. Por njeriu më i mirë për t'u pyetur është Çela, - vazhdoi Trenti, - ai do të të thotë gjithçka për vendin këndeje rrotull, duhet të vijë në kamp këtë mbrëmje.

- Kush është Çela? - pyeta.

- Kush është Çela!? - përsëritën ata, duke më vështruar me habi, - nuk të ka folur Kliveri për Çelën?

- Fare pak.

- Çela është mbështetja dhe njeriu ynë, - tha Trenti, - ne nuk do të mund të bënim gjë këtu pa të. Tani që ka ikur Manziti, të gjithë informacionin nga Vlora e marrim përmes Çelës.

- Jo vetëm informacionin, - murmuriti Bensoni, - edhe vermutin.

- Përse thoni tani që Manziti iku, - pyeta unë, - bënte edhe ai shërbime informacioni për ju?

- Manziti, - tha Bensoni, - ishte dikur oficer i shërbimeve sekrete të shtatmadhorisë italiane në Vlorë. Ai u bashkua me Tom Kithin përnjëherë pas armëpushimit në shtator. Tomi nuk kishte lidhje të mira në atë kohë me Vlorën, kështu që dërgonte Manzitin në qytet me rroba civile për të mbledhur copa të ndryshme informacioni. Ishte mjaft e rrezikshme për Manzitin, meqenëse njihej në atë vend, por ai e kishte marrë parasysh rrezikun. Në të vërtetë ishte Manziti, një nga shumë arsyet, për të qenë pro italian.

- Arsyeja tjetër, besoj unë, - tha Trenti, - është se ai qe i një seksit tjetër. Bensoni buzëqeshi.

- E sheh, - më tha, - kjo çështja italiane është shumë shqetësuese midis meje dhe Seilorit.

- Nuk është fare shqetësuese, - u përgjigj Trenti, - unë i bashkohem maksimës së babait tim... “Negrit fillojnë në Kale”.

Çela erdhi në të rënë të muzgut. Me një automatik në shpinë, tërhiqte dy mushka të ngarkuara rëndë. Erdhi dhe u ul në shpellë duke buzëqeshur dhe duke treguar, në këtë mënyrë, një gojë me dhëmbë argjendi. Ishte një i ri me pamje të çuditshme, fliste butë, sytë, po ashtu, i tregonin butësi, ndryshe nga ashpërsia që i tregonte goja. Një mjekër njëjavëshe i rrethonte nofullën e tij të hollë.

- Oh, po, - tha ai në përgjigje të pyetjes sime, nëse Gjiri Grama do të ishte një vend i mirë për një bazë, - edhe majori Kith, kur kishte ardhur në fillim, aty donte ta çonte bazën.

Çela fliste mirë anglisht, ndonëse me një aksent që dukej si imitim.

- Do të doja ta shihja, do të ma tregosh rrugën?

Sytë i qeshën dhe nga goja i doli një shkëlqim prej metali.

- Si të dëshironi, unë jam ushtar i aleatëve.

Përveç Drejkut, unë kisha vetëm dy ushtarë britanikë në misionin tim dhe kur u nisa për në Grama ditën tjetër, i mora të dy me vete: Blekun, sepse e besoja dhe Adamsin, sepse nuk e besoja dhe doja ta njihja më mirë.

Bleku që shtatlartë e i pashëm. Kishte pak ditë në këtë vend. Më tha se kishte qenë kasap në jetën private. Revolveri dhe thika e komandos, që i mbante në brez, si dhe bereta që e mbante në njëfarë këndi mbrapa kokës, i jepnin pamje luftëtari. Duhet të ishte aq i fortë sa paraqitej.

Adamsi ishte një kokney¹ i vogël me fytyrë të buhavitur, prej syve të të cilit nuk shfaqej as reagimi më i vogël kur i flisja.

Për në Grama kishte dy rrugë, më e shpejta kalonte në gropësitat që shënonin pjesën e pjerrët të poshtme të malit, por kjo mund të kalohej vetëm nga njeriu më këmbë. Mushkat duhej të merrnin një tjetër shteg më të lehtë, por më të gjatë, që kalonte lart në mal. Meqenëse Adamsi pretendonte se njihnte shtegun e poshtëm, dërgova Çelën të drejtonte italianët që tërhiqnin mushkat në shtegun e sipërm. Të dy grupet duhej të takoheshin në Grama.

Nuk pata nevojë të qëndroja gjatë me Adamsin për t'i njohur karakterin. Ai ecte para nesh më një shpejtësi hapi që nuk e ndiqnim dot as unë, as Bleku, dhe na zhdukej nga pamja. Kur, më në fund, e arritëm, e gjetëm të ulur mbi një shkëmb duke pirë cigare me pamjen e një njeriu të mërziur, që po hiqte dorë nga detyra.

- Adams, - i thashë në një nga këto raste, - ti nuk do të kesh vështirësi për të arritur në Grama para meje. Tani për tani, unë mund të eci ngadalë. A mund të mos largohesh shumë prej nesh dhe të na mbash në shteg? Në qoftë se nuk të shohim, ti nuk na shërben dot si udhërrëfyes as mua, as Blekut.

- Po, zotëri, - u përgjigj, por fytyra nuk i ndryshoi dhe gjatë pjesës tjetër të rrugëtimit, ndenji aq larg nesh, sa bëhej pothuaj i padobishëm, megjithatë jo aq larg sa të më detyronte ta thërrisja përsëri.

¹ *cockney* - banor i pjesës lindore të Londrës (sh .p.).

Nuk mund ta kuptoja sjelljen e atij njeriu, ai nuk pati aq kohë, sa të krijonte ndonjë pakënaqësi ndaj meje. Ndoshta nuk më donte, ngase isha i sapoardhur, ndoshta kishte njëfarë antipatie në përgjithësi për oficerët. Cilado të qe arsyeja, mua më shqetësoi.

Pas dy orë e gjysmë, nuk kishim bërë ende gjysmën e rrugës, kështu më informoi shkurt Adamsi. Përparimi i ngadalshëm ishte pjesërisht për shkak të paaftësisë sime për ecje të shpejtë dhe pjesërisht për shkak të Adamsit, i cili vazhdimisht humbiste rrugën dhe na bënte të ktheheshim mbrapsht.

Ishte në një nga këto raste, kur po qëndronim dhe vështronim në një përzierje të keqe të gropave, poplave dhe shkëmbit që na rrinte mbi kokë, të pavendosur se në ç'rrugë të shkonim, kur dëgjova një britmë. Pashë sipër, por nuk munda të dalloja gjë, as dy të tjerët nuk mundën. Britma erdhi përsëri dhe kësaj here pamë një burrë që u shkëput nga shkëmbi dhe shkurret ku ishte fshehur, dhe filloi të lëvizte nga ana e kodrës drejt nesh. Edhe pse ecte shumë shpejt mbi atë truall të ashpër, të jepte përshtypjen se qe i ngeshëm.

Kur u afrua, pashë se ishte një i moshuar me tipare fisnike, por me fytyrë të rreshkur. Kishte veshur një xhaketë të zezë mbi një jelek kadifeje, kilota të errëta, me kërcinj të dhe pulpat e këmbëve të mbështjella me një copë të ashpër me ngjyrë të çelët. Në qafë i varej një zinxhir argjendi i mirë. Opingat ku kishte futur këmbët e tij të ashpra e të zbathura ishin të modelit turk, por të bëra me goma të vjetra makinash. Më zgjoi kureshtjen, ishte i pari shqiptar real që po shihja. Kisha parë më parë Çelën, por tek ai kufiri i origjinalitetit racial ishte zbehur nga lidhja e tij me grupin e vogël të oficerëve anglezë.

Bari i vjetër na përshëndeti me shumë dinjitet dhe seriozitet dhe kur kuptoi nga një italian se kishim vështirësi për të gjetur rrugën për në Gjirin e Gramas, menjëherë mori përsipër të na udhëhiqte. Ai u nis me hap të ngadaltë. Opingat e tij prej gome kapeshin lehtësisht pas shkëmbinjve, ndërsa unë mundohesha nga mbrapa me këpucë alpine, thumbat e të cilave dilnin dhe shtrembëroheshin vazhdimisht. Adamsi, për të treguar pavarësinë e tij, ecte në një farë largësie prej nesh, duke zgjedhur shtegun e vet.

Nga ora pesë arritëm në luginën ku banonte udhërrëfyesi ynë. Me shumë solemnitë, na ftoi të futeshim në shtëpinë e tij dhe, megjithëse

qe vonë dhe kishim ende rrugë për të bërë, ishte e pamundur ta refuzoje. Njëri pas tjetrit ulëm kurrizin për t'u futur te dera e ulët dhe, kur sytë tona u mësuan me errësinë, pamë se ndodheshim në një kasolle me një dhomë me dysheme dhe mure guri. Qilima, disa thasë me miell të zi dhe një sasi leshi i papërpunuar ishin vendosur në një anë të kasolles, në anën tjetër, pranë derës, bubulonte një zjarr i hapët me dru, tymi i të cilit dilte nga çatia, që qe bërë me dërrasa të pazdruguara.

I moshuari hodhi opingat, mbajti në kokë kësulën dhe u ul këmbëkryq pranë zjarrit. Duke kujtuar që më kishin thënë se në shtëpinë e myslimanëve duhej hiqeshin këpucët, fillova të zgjidhja lidhëset, por plaku më pa dhe bëri një shenjë me të cilën më dha të kuptoja se nuk qe e nevojshme.

Dy vajza serioze erdhën dhe na sollën një bukë të sheshtë të madhe misri dhe një tas druri me qumësht dhie. Buka u copëtua në qumësht dhe tasi u vendos në mes. Qumështi qe i yndyrshëm dhe shumë i ftohtë dhe, ndërsa zhytnim lugët e drunjtë në të, familja solemne na ndiqte në heshtje, vajzat qëndronin në një largësi respekti. Ato kishin veshur jelekë me shumë qëndisma si dhe pantallona të mëdha e të gjëra, ashtu si vajzat në reklamat për Sobraniet¹ e Ballkanit.

Mbasi mbaruam qumështin dhe falënderuam të zotin e shtëpisë, dolëm jashtë në dritën e diellit të muzgut. Lugina ishte nga më pjelloret që kisha parë. Shumë kasolle ishin të shpërndara lart e poshtë.

- Si quhet lugina juaj? - e pyetëm.

Emri që na tha ishte për ne i pa shqiptueshëm.

Lugina dukesh shumë e gjelbër. Nën pemë lëviznin kope të mëdha dhish e kecash që mbushnin ajrin me blegërimën e tyre. E gjithë pamja kishte një qetësi antike dhe biblike.

- Ne do ta quajmë këtë Lugina e Bariut, - thashë unë.

Dhe kështu u quajt gjithnjë.

Pas një ore ngjijteje të mundimshme, na u shfaq poshtë një gji i vogël, i rrethuar nga shkrepë të vegjël dhe nga mali që ngrihej vertikalisht mbi të. Ishte Gjiri Grama që dukej shumë i këndshëm kur e shihje në kohën kur perëndonte dielli, megjithëse, duke ecur dhe duke rënë poshtë kodrës që të

¹ Sobranie, një lloj cigareje (sh. p.).

çonte tek ai, isha më pak i preokupuar për bukurinë e tij, sesa për diellin që po ikte përpara se këmbët e mia të buta e të mavijosura të kishin arritur poshtë në luginë.

Atë natë, në kampin provizor që krijuam, u thashë të dy ushtarëve dhe Çelës për planin tim të ikjes nga baza *Sea View*. Kisha filluar ta pëlqej Çelën dhe u gëzova që ai e përkrahu planin. Edhe Bleku ishte i kënaqur. Mendoj se ai ndiente, si dhe unë, nevojën e një fillimi të ri, të papenguar nga trashëgimia e së shkuarës. Adamsi nuk reagoi, ai rrinte i heshtur dhe dyshues dhe, edhe kur u shtrimë së bashku, duke qëndruar ngjitur nga të ftohtit nën batanijet e pakta, ndieja armiqësinë e tij që më shqetësonte.

Të nesërmen në mëngjes, gjetëm një vend të mirë për kampin e ri në një korie dushku që qe rritur mbi shkrepin mbi gji. Një bari i vetmuar që po na ndiqte, qe i bindur se koria qe vend ku rrinin fantazma dhe më paralajmëroi për ndodhi të këqija, në qoftë se do të dëmtonim pemët. Nuk ishte e vështirë ta besojë, sepse ai vend kishte një bukuri pagane: një livadh të gjelbër, gurë gri mbi bar dhe gjethe që, ndonëse të zverdhura, rrinin ende mbi degë. Në një anë të pyllit ndodhej një parapost i vogël i krishterimit, një tempull i rrënuar. Pa përkujdesje dhe pa vizitorë, muret e tij të rrënuara kishin fare pak për të treguar, përveçse një pikturë të dëmtuar të shën Gjergjit, që ishte duke vlarë një dragua të rremë e, megjithatë, historia e tij këndohej me gjuhë martiri si histori të betejës së paparë dhe të heshtur në vite kundër perëndive të vjetra e të fuqishme. Çdo gur i rënë shpallte protestën kundër duarve leshatore që e kishin rrëzuar atë dhe thundrave të kafshëve që e kishin larguar.

Në mbrëmje kampi i ri pati vizitorë. Nga kodrat përreth erdhën barinj, nja gjysmë duzine. Ata sollën si dhuratë qumësht dhe. Ishin njerëz trupvegjël, por të fuqishëm, me xhaketa të zeza, secili me nga një pushkë në krah. Me anë të Çelës, foli me ta. U thashë se kisha ardhur si mik i tyre për t'i ndihmuar të shpëtonin vendin nga gjermanët, se hë për hë nuk doja që ata të luftonin, por vetëm të na sillnin dhi, vezë dhe qumësht, për të cilat do të paguanim. Mbi të gjitha, meqenëse lëviznin gjithë ditën me kopetë e tyre, do të dëshiroja që të ishin në vëzhgim të patrullave gjermane. Edhe Çela u mbajti një fjalim që dukej i zjarrtë dhe emocional. Kur mbaroi, barinjët pleqëruan së bashku dhe njëri m'u drejtua mua. Dukej si maskara, por foli me dinjitet.

Çela përktheu:

“Ata thonë se ju jeni miku i tyre, se do të vdesin ata vetë para se të vdisni ju dhe se tani ata mendojnë vetëm se si t’ju shërbejnë. Ata nuk do të mendojnë më për gratë e tyre, apo për fëmijët e tyre, madje as për dhitë e tyre.”

Doja që në fjalët e tyre të kishte më shumë sinqeritet, sesa deklarime të zakonshme diplomatike kortezie.

Në ditët që pasuan fillova ta njihja më mirë Çelën. Ai nuk kishte qenë kurrë jashtë Shqipërisë, por, kur kishte qenë i ri, kishte marrë një kulturë të mirë në shkollën amerikane në Tiranë. Shumë nga shokët e tij të shkollës ishin shquar në lëvizjen partizane.

- Ata mësuan të luftonin gjatë luftës në Spanjë, - më tha Çela, - por, aty ata komandonin kompani dhe batalione, kurse tani kanë detyra më të rëndësishme. Ata u kthyen në Shqipëri për të komanduar brigada.

Te Çela dallohej një përzierje e dhimbshme e krenarisë dhe përlësisë së beftë, i vetëdijshëm thellësisht që ne, aleatët, ishim miqtë e tij dhe se ai ishte përgjegjës për sigurinë tonë. Mbi të gjitha, e mundonin dyshimet për rrugën që po ndiqte ai vetë në krizën e luftës civile që po përballonte jo vetëm vendi i tij në përgjithësi, por lugina e tij, familja e tij.

Për një javë shkoja dhe vija për të ngritur bazën e re, duke u bërë çdo ditë e më shumë i padurueshëm për barrierën malore që më mbante në cep të vendit e që më gozhdonte pranë detit. Por, më në fund, Grama ishte në atë gjendje që mund ta lija nën kujdesin e Drejkut dhe kështu të mund të filloja të punoja edhe në brendësi të vendit.

Një natë më parë, para se të kapërceja malin, ndenja në shpellën e *Sea View*. Të dy: Trenti dhe Bensoni e mirëpritën Graman si një bazë të dytë dhe m’u duk se i kisha çliruar njerëzit e mi me shumë diplomaci nga baza *Sea View*.

Për nder të largimit tim hapëm një shishe vermut, vermutin që kishte sjellë Çela nga Vlora. Të nxitur nga vera, biseda kaloi në thashethemet e spiunazhit: shpërthimi i një bombe në Stamboll... Sigurisht, i dashur mik, ju e dini se ç’ndodhi vërtet?... Filani, po bënte një punë të shkëlqyer në Bullgari, gjersa u kap...

- Dikur kam njohur një vajzë të vogël, të zgjuar bullgare në Athinë, - tha Bensoni.

- Meqë ra fjala, - thashë unë, - ç' do të bëhet me ne, në qoftë se kapemi në këtë lojë? A do të trajtohem si spiunë?

- Ah! - tha Trenti. - Një çështje e mirë! Për të cilën unë them se ka pak evidenca. Ka një vërejtje për këtë te Hamleti... "Ai vend i panjohur..." si vazhdon?

- "Vendi i pazbuluar, nga përrenjtë e të cilit nuk u kthye asnjë udhëtar".

- Kështu është. Sidoqoftë, puna më e mirë është të mos e vëmë veten në provë.

Biseda vazhdoi dhe gjatë gjithë kohës fytyra e Çelës kishte marrë një pamje konfuzë, dëgjonte në qetësi dhe i gatshëm të hidhej vrap, në qoftë se do të duhej ndonjë gjë: një cigare, një shkrepëse, më shumë dru për zjarr. Flisnim rreth luftës, rreth grave, rreth politikës, ishte një bisedë që zhvillohet normalisht në tryezat e ngrënies, e cila në çdo vend të zhvilluar do të kalonte si normale, inteligjente dhe zbavitëse, por kur mendoje se ku ishim - në mesin e një vendi të vogël e të egër, të pushtuar nga armiku, me detin poshtë dhe malin e zhveshur sipër - dhe, ndërsa shikoja fytyrën e dobët e me mjekër të Çelës, biseda dukej e rëndomtë e cinike dhe uroja, me gjithë zemër, që ai të mos e kuptonte.

Mua dhe Çelës na u deshën tri orë ngjitjeje nën diellin e nxehtë për të arritur majën e malit. Kullimi i djersës nga faqet dhe rënia e saj ritmike nga mjekra, së bashku me mendimin se po largoheshim nga baza e Gramës, duke e lënë atë të sigurt, si dhe pamja poshtë e luginës së Dukatit, më dhanë një ndjenjë të tillë kënaqësie që nuk e kishte provuar as Moisiu kur arriti në majën e Pisgahs dhe soditi tokën e premtuar të popullit të tij.

Edhe një minutë dhe duhet të isha në majë, edhe njëzet hapa dhe do të shihja Gileadin tim, Ephrahimin dhe Manasehun tim. Megjithatë, hezitova të shijoja atë çast, kur nuk kishte gjë tjetër para syve të mi, përveç kreshtës së malit që çante qiellin e zbrazët. Pastaj bëra përpara dhe poshtë meje u shfaq një panoramë gjigante.

Nga masa e maleve në jug, lugina e Dukatit rrëshqiste nga veriu si një lumë i pjerrët dhe i ngushtë në fillim dhe pastaj i gjerë, derisa derdhej në hapësirën e madhe të Gjirit të Vlorës. Pesëmbëdhjetë milje tutje në veri dhe me dukje të qartë shtrihej vetë Vlora, ndërsa nga lugina poshtë ngriheshin disa kodra të vogla që bashkoheshin me njëra-tjetrën, duke krijuar kështu masivin kryesor që mbyllte luginën në anën lindore. Pas kësaj, përsëri, majë pas maje, malet shkriheshin në largësi.

Një thëllim ere, që na godiste përmes rrobave tona të lagura nga djersa, na detyroi të largoheshim nga maja. U nisëm teposhtë përmes pyjesh dhe shkurresh, të cilat, ndonëse të rralla, bënin kontrast me shpatin e zhveshur të anës sonë, të anës së detit.

Drita filloi të venitej kur arritëm në kreshtën e fundit, përtej së cilës mali binte pingul në luginë dhe këtu pushuam, duke pirë ujë nga pellgjet e shiut, të krijuara në shkëmbinj e duke soditur skenën poshtë me dylbitë e mia. E gjithë lugina ishte plot zë: me mekërimën e dhive, me njerëz që thërrisnin, me qen që lehnin. Të gjitha këto ngriheshin lart në ajrin e qetë të mbrëmjes.

Çela tregoi me gisht një rrugë larg, ku po lëviznin disa makina.

- Kamionë gjermanë, - tha.

- Ku është takimi sonte? - pyeta.

- Në shtëpinë time, aty, - dhe tregoi me krenari një shtëpi fshati, më e madhja që munda të shihja në luginë.

Tani pata rastin ta lajkatoja.

- Ajo është shtëpia juaj? - e pyeta si me habi.

Fytyra e Çelës mori pamjen e një njeriu krenar.

- Qenka shtëpi shumë e bukur dhe e madhe.

- Unë jam i pasur, - u përgjigj thjesht Çela.

- Nuk keni frikë se mund të na sulmojnë gjatë takimit? Është e rrezikshme, është fare pranë rrugës.

- Barinjtë e mi do të rrinë rojë rreth e qark shtëpisë. Në qoftë se vijnë gjermanët, do të kemi kohë të largohemi.

Kur po shkonim drejt shtëpisë, një figurë u duk të vinte përmes fushave për të na takuar.

- Është Zeqiri, - tha Çela, - është njeriu im.

Ishte një djalë i dobët, me flokë të çelët e me një fytyrë që uria ose sëmundja ia kishin holluar së tepërmi. Më përshëndeti duke prekur zemrën, buzët dhe ballin, pastaj, me një veprim të shpejtë, më kapi dorën dhe ma puthi.

Kaluam përmes një ure të rëndë guri me hark dhe pastaj, përmes oborrit dhe shkallëve prej guri, u futëm në një korridor. Aty, pas meje, u bë zhurmë. Ktheva kokën për të parë se ç'po ndodhte dhe vura re fytyra grash dhe fëmijësh që kishin nxjerrë kokat nga një derë gjysmë e hapur që, më pas, u mbyll shpejt. Meqenëse ndodhesha në shtëpi myslimanësh, nuk bëra asnjë koment.

Dhoma e miqve ku më futën më habiti; prisja të gjeja një atmosferë vendase shqiptare, por në vend të saj pashë dy shtretër hekuri, një tryezë

me dru të bardhë dhe disa karrige, që i gjen në sallonet e shtëpive të fshatit në Angli.

Çela duhej ta kishte vënë re habinë time, sepse më tha:

- Zakoni i shqiptarit është të flejë në dysheme, por për mua..., - dhe mori një pamje superiori.

E pashë se ç'kishte qejf të dëgjonte dhe i thashë shpejt e shpejt:

- Ç'dhomë e bukur! Më pëlqejnë shumë perdet.

Ato ishin ca gjëra të shëmtuara, të bëra me shirita të lira blu që bënin kontrast me ngjyrën mavi të mureve, por Çela ia dha një buzëqeshje krenarie.

- Po, i kam blerë vjet në Vlorë. Ishin shumë të shtrenjta.

Për drekë kishim një supë të hidhur, gjeldeti të pjekur dhe një lloj djathi të njomë. Dukej se, shtëpia na shtroi më të mirat që kishte. E vetmja e keqe ishte se ushqimi na u dha i ftohtë. Çela hëngri si i babëzitur dhe vazhdimisht më jepte mua pjesë ushqimi. Unë vetë isha i uritur, nuk kisha ngrënë që nga mëngjesi.

Gjatë gjithë ngrënies na shërbyen Zeqiri dhe një tjetër shërbyes i Çelës me emrin Ali plaku. Ky dukej një tip mashtruesi, një maskara i vjetër me një pamje të bukur që po zbehej, që i dukej se po bënte keq ta vishte xhaketën si gjithë të tjerët dhe e hidhte mbi një sup, ashtu siç hedhin peliçen husarët. Mustaqet e tij të gjata do të kishin qenë krenaria e ndonjë husari të modës së vjetër.

Pas drekës mikpritësi kërkoi leje. Udhëheqësit e fshatit, shpjegoi ai, ishin mbledhur në një dhomë tjetër dhe ai duhej t'i përshëndeste.

Nuk kishte vend zjarri në dhomën e vogël e të ftohtë, e vetmja nxehtësi vinte nga një mangall me qymyr ku edhe ngroheshin. Në pritje të hyrjes së pleqësisë po shkarravitja disa shënime për fjalimin që do t'u mbaja. Ata u vonuan dhe unë fillova të mendoja: si duhet të më gjejnë ata kur të hyjnë? Të ulur, apo në këmbë? Me beretën të vënë, apo të hequr? Vendosa të qëndroja në këmbë dhe me beretën në kokë, sipas zakonit vendas. Kështu bëja më shumë përshtypje. Me duhej të përdorja të gjithë zotësinë time për të bindur këta njerëz të Dukatit se interesi i tyre ishte që të luftonin përkrah aleatëve. Nuk duhej të lija asnjë marifet pa përdorur. Dëgjova zëra jashtë derës dhe u ngrita në këmbë.

Ishin nja dymbëdhjetë vetë, të gjithë të armatosur e me breza të bukur fishekësh. Disa ishin me kostume shqiptare, por shumica me veshje të zakonshme europiane, kilota dhe kësula. Hynë në dhomë qetë-qetë, të mbathur me çorape të gjata. Kur mbaroi prezantimi i kujdesshëm dhe ata u ulën, fillova fjalimin tim. Ndërsa flisja, ata më ndiqnin me shumë vëmendje dhe, kur përkthente Çela, disa prej tyre merrnin shënime. Nuk ishte një fjalim i lehtë, sepse kisha fare pak për t'u ofruar në atë çast në këmbim të asaj që u kërkoja dhe qëllimi im ishte t'u fitoja besimin dhe të kuptoja qëndrimin e tyre, pa zbuluar as forcën dhe as dobësinë time.

U thashë se kisha vajtur për të zëvendësuar majorin Kith dhe se atë natë isha aty për të gjetur se në ç'mënyrë mund të ndihmonim njëri-tjetrin, se kisha vajtur të luftoja gjermanët dhe të ndihmoja shqiptarët t'i luftonin ata. U thashë se kuptoja se kishte filluar një mosmarrëveshje tragjike midis Ballit dhe Partizanëve dhe se do të bëja ç'që e mundur ta shëroja këtë çarje. U premtova se do të bëja të pamundurën që të mos shtoja vuajtjet e një vendi që kishte parë shumë të tilla. Përfundova me disa fjalë të buta e të ëmbla për Shqipërinë: që ishte një vend i vogël, por që kontributin e kishte pasur të madh dhe se tani, në stadin përfundimtar të luftës ku po hynim, kërkohej një përpjekje e madhe nga çdo vend, i madh apo i vogël etj. etj... Më në fund u kërkoja të paraqisnin pikëpamjet dhe pozicionet e tyre.

Diskutuan mjaft me njëri-tjetrin dhe, më në fund, ai që dukej si folësi i tyre, një burrë i imët, inteligjent e i saktë, me një kësulë të bardhë të thurur, nisi përgjigjen. Derisa ma përktheu Çela, nuk munda të kuptoja asnjë fjalë nga ato që tha, por munda të kuptoja, të paktën, se kësulëbardhi ishte një folës i zoti dhe se e paraqiti çështjen e tij me shumë forcë dhe humor. Në të vërtetë, në qoftë se do të prisja të shihja këtu një tufë leshkosh e të pagdhendurish, do të gabohesha rëndë. Kishte një nivel të habitshëm arsimor midis përfaqësuesve të një fshati me jo më shumë se katër mijë frymë. Të gjithë flitnin italisht, disa flitnin frëngjisht dhe, përveç Çelës, ishin dy a tre që e zotëroni mirë anglishten.

Majori duhet të kuptonte, tha kësulëbardhi, se njerëzit e Dukatit qenë në një pozicion shumë të vështirë. Patriotizmi i tyre ishte i padiskutueshëm, kjo ishte provuar me shumë aksione kundër pushtuesve gjatë okupimit italian, por tani, ata po përballoheshin me kërcënimin e luftës civile.

Muajin e fundit partizanët kishin sulmuar fshatin e tyre dhe, megjithëse dukatasit nuk kishin ndër mend të ndërmerrnin veprime hakmarrëse, ditë dhe natë burrat bënin rojë nga frika e një sulmi të dytë. Folësi nuk mohoi se shumë partizanë ishin motivuar nga ideale të mira, por m'u lut të besoja se udhëheqësit e tyre, në shumicë, ishin njerëz ambiciozë e të paturp, që kishin për qëllim vetëm të merrnin pushtetin. Për këtë arsye, tha ai, Dukati nuk mund të bashkohej kurrë me partizanët dhe kishte vendosur të mbante një pozicion asnjësisht.

Provova mënyrën e dytë të afrimit. Duke qenë se kisha fare pak kohë që ndodhesha në Shqipëri, nuk kisha ndër mend të debatoja për vendimin që kishin marrë, por, meqenëse po hetonim mundësitë, pyeta se cila do të ishte përgjigjja e tyre në qoftë se unë do t'i sulmoja vetë gjermanët me njerëzit e mi në luginën e Dukatit.

Kjo pyetje shkaktoi tundje kokash dhe mbyllje gojësh... Të ndërmerrje veprime agresive kundër gjermanëve për ta ishte shumë e rrezikshme, sepse rruga kryesore e bregut kalonte drejt përmes fshatit dhe, edhe në qoftë se gjermanët do të dyshonin vetëm për armiqësi nga Dukati, mund dhe do ta shkatërronin krejtësisht atë vend vetëm me një të goditur. Në qoftë se aksioni do të ndërmerrej nga ushtarët britanikë, kjo nuk do të sillte ndonjë ndryshim: Dukati do të akuzohej për bashkëfajësi dhe fati i tij do të ishte i njëjtë. Shkurt, ata ishin kundër kryerjes së ndonjë sulmi ndaj gjermanëve në zonën e tyre.

Provova mjetin e fundit. Meqenëse ata nuk mund të ndërmerrnin aksione sulmuese dhe, meqenëse, për arsye gjeografike, baza ime do të ndodhej në territorin e tyre, pyeta se ç'mendonin, në qoftë se do të përdorej lugina e tyre për të transportuar armë për të partizanët.

Kjo pyetje provokoi një diskutim të gjatë dhe mbaroi me një përgjigje që, ndonëse sillte rreziqe, sepse në qoftë se udhëheqësit e Ballit në Vlorë do të dëgjonin për këtë, Dukati do të sulmohej njëkohësisht nga Balli dhe nga gjermanët, megjithatë, edhe mund të merrej parasysh, po që se partizanët, në këmbim, nuk do ta trazonin fshatin. Këtu, më në fund, pati njëfarë shprese.

- Thuaju, - i thashë Çelës, - se së shpejti shpresoj të takoj udhëheqësit e brigadës lokale partizane dhe do t'ua bëj të njohur këtë propozim.

Biseda mbaroi. Ata u ngritën, rrokëm duart, morën armët dhe dolën jashtë për të zënë pozicionet e tyre si roja të fshatit.

U ndjeva i trishtuar kur ikën. Këtu ishte një gjendje më komplekse nga ç'e kisha menduar. Vetëm interesi, apo zgjedhja midis dy të këqijave, e tërheq një vend të madh në luftë. Në optimizmin tim kisha harruar se i njëjti rregull shërbente edhe për një fshat malor në Shqipëri, dhe tani nuk dija sesi, në bazë të interesit të tyre, t'i bëja këta njerëz shumë të ekuilibruar të Dukatit të luftonin kundër gjermanëve.

Ishte shumë ftohtë që të zhvishesha. U shtriva në një nga shtretërit dhe hodha batanijen e ashpër e të rëndë që më solli Zeqiri. Në shtratin tjetër shtrihej Çela, i mbështetur në bërryl, duke pirë cigare pas cigareje. Mua më zuri gjumi.

Në shtëpi kishte konfuzion, dyert përplaseshin, zëra, ecje të rënda jashtë... unë mundohesha me gjumin, pastaj u ngrita në shtrat. Çela sapo hyri në dhomë. Përse hyri në dhomë? Ai duhej të ishte në shtrat.

- Kanë ardhur infermieret, - tha.

Infermieret? Cilat infermiere? Përse flet, vallë? Ngadalë, truri m'u kthjellua. Infermieret. Po! Infermieret amerikane që u ishte rrëzuar aeroplani...

Në korridor dëgjoheshin zëra vajzash:

- Oh, Xhin, e dashur! Më thuaj, Xhin, ku je?

Në dhomë po hynin burra, oficerë amerikanë.

- Quhem Ston. Gëzohem që po ju njoh, - tha njëri, një bufalaq me mjekër, - ju jap njëzet minuta kohë, vajza, - thirri ai jashtë përmes derës, - tani është ora pesë e dhjetë. Do të nisemi fiks në pesë e gjysmë.

- Është vështirë për vajzat, - tha një tjetër oficer me simbolet e trupave ajrore, - kanë ecur gjithë natën.

- Nuk kam ç'bëj, - tha Stoni, - po t'u jap më shumë kohë, do të mpihen dhe nuk do të jemi në gjendje t'i bëjmë të ecin përsëri.

Pastaj i drejtua Çelës.

- Dy nga këto vajza janë në gjendje shumë të rëndë, a mund të na japësh ca mushka?

- Mendoj se mund të gjej dy.

- Mirë, vëri atyre menjëherë samarin!